

Univerzita Karlova v Praze - Pedagogická fakulta
Katedra českého jazyka a literatury

KONKURENCE OBJEKTU V INSTRUMENTÁLU A ADVERBIÁLE MODI

(The competition of the object in instrumental and adverbial modi)

Vedoucí diplomové práce: PhDr. Ladislav Janovec, PhD.

Autorka: Renata Žiláková

Krouzova 3038, 143 00 Praha 4 - Modřany

6. Ročník, ČJ - D, léta studia 2002 - 2008

prezenční studium

Měsíc a rok dokončení DP: listopad 2007

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracovala samostatně s použitím
uvedené literatury.

Místo vypracování: Praha

Datum: 6.11. 2007

.....*Žiláková*.....

Podpis

Poděkování

Na tomto místě bych ráda poděkovala PhDr. Ladislavu Janovcovi, PhD., vedoucímu mé diplomové práce, za shovívavost a trpělivost i za mnohé připomínky, které ve svém důsledku vedly k obohacení diplomové práce. Oceňuji, že sledoval mé počínání a projevil velký zájem o průběh činnosti.

Děkuji také doc. Svatavě Machové, CSc., která ve mně vzbudila při svých přednáškách a seminářích hlubší zájem o syntax.

V neposlední řadě patří mé poděkování Vladimíru Novákovi za pomoc při formálních a stylizačních úpravách diplomové práce.

Obsah

1. Úvod	3
2. Problematika konkurence větných členů charakterizovaných totožnou formou, rozdílných ovšem v otázce funkce	5
3. Manifestace větných členů ve větě s přihlédnutím k objektu a adverbiále modi	7
4. Rozdíly v pojetí pádové formy u jednotlivých větných členů	10
5. Větné členy	13
6. Vztahy mezi větnými členy	16
7. Slovesná vazba	18
8. Objekt - popis na základě závislostní syntaxe nevalenční	20
9. Objekt - popis na základě valenční syntaxe	23
10. Adverbiální určení - popis na základě závislostní syntaxe nevalenční	26
10.1 Příslovečné určení způsobu	28
11. Adverbiále modi - popis na základě valenční syntaxe	32
12. Definování problémových a průnikových skupin	35
13. Sémantické skupiny predikátů podle Šmilauera	40
14. Sémantické skupiny sloves mající jako substantivní doplnění v instrumentálu adverbiále modi	47
15. Průniková skupina	55

16. Problémová skupina	57
17. Problematika implikovaného významu a jeho určení	58
18. Problematika kvaziinstrumentu (čili nepravého instrumentu)	60
19. Dělení slovotvorné	62
20. Možnosti explicitního vyjádření instrumentu	63
21. Nemožnost explicitního vyjádření implikovaného instrumentu	66
22. Problematika dvojího implikovaného instrumentu	67
23. Rozlišení instrumentu	68
24. Problematika slovesné vazby s přihlédnutím k implikovaným instrumentům	71
25. Přehled sloves	75
26. Slovesa odvozená pomocí předpon	96
27. Závěr	98
Literatura	101
Prameny	103
Soupis zkratk	104

1. Úvod

Téma diplomové práce jsme volili s ohledem na nutnost vnést jasné stanovisko do elementární strukturace (hierarchizace) větných členů. Soustavu větných členů považujeme v současné době za relativně stabilní a strukturovanou. Hodnotící kritéria pro odlišení jednotlivých větných členů užíváme jak formální, tak významová. Znalost soustavy větných členů a jejich vztahů je základní dovedností žáka prvního stupně základní školy. Ovšem existují i takové případy, jejichž jednoznačné určení není na základě obecně přijímaných postupů možné (případně je nepřesné).

V naší práci se budeme snažit vytvořit ucelený soubor rozlišovacích hledisek, která by nám dovolila jasně identifikovat, v jakém případě se jedná o objekt a v jakém o adverbiále modi v instrumentálu. Domníváme se totiž, že tento problém nebyl dosud v české lingvistice (syntaxi) uspokojivě vyřešen. Neexistuje samostatná práce, která by se zcela jasněmu rozlišení objektu a adverbiále modi v instrumentálu věnovala. Čerpáme tedy převážně ze souhrnných obecně gramatických a syntaktických přehledů, v nichž je námi sledované problematice častokrát vymezen jen malý prostor. Dále bereme v úvahu existenci statí věnujících se sémantické podstatě pádů (H. Běličová, 1982), neboť výsledky výzkumu v této oblasti tvoří podstatu jednoho z rozlišovacích hledisek.

Ačkoli budeme převážně pracovat v rámci nevalenční závislostní syntaxe, je nutné alespoň v odůvodněných případech zmínit také valenční syntax. Předpokládáme, že výsledky naší práce se svou podstatou do valenční syntaxe promítnou.

Cílem naší práce je tedy vytvořit reprezentativní množinu rozlišovacích rysů

na základě komparace rozdílných metod a přístupů různých autorů. Získané poznatky budeme aplikovat na reprezentativním souboru jevů, které vyhledáme v ČNK. Domníváme se, že na základě této hloubkové analýzy dokážeme spolehlivě rozlišit, zda se v konkrétním případě jedná o objekt či adverbialé modi v instrumentálu. Pro přehlednost a snadnější třídění jazykového materiálu jsme zúžili okruh možných případů na slovotvorné propojené (příbuzné) predikáty a jejich doplnění v instrumentálu. Předpokládáme, že se nám podaří prokázat přenositelnost rozlišujících rysů také na predikáty a jejich doplnění v instrumentálu, jež slovotvorné příbuzná nejsou.

V první řadě se zaměříme na studium gramatických a syntaktických příruček. Z kritického srovnání závěrů jednotlivých lingvistů vytvoříme východisko pro vlastní práci. Budeme pracovat se sémantickou analýzou a sledováním formálních projevů a struktur. Závěry, ke kterým dojdeme, budeme aplikovat na reprezentativním vzorku sloves, která si vyhledáme v ČNK i s jejich nerozlišeným doplněním v instrumentálu. V závěru zohledníme také výsledky vyhledávání v ČNK, které v současné době nemůžeme předvídat.

2. Problematika konkurence větných členů charakterizovaných

totožnou formou, rozdílných ovšem v otázce funkce

Obvykle se v syntaktickém popisu setkáváme s problematikou syntaktické konkurence v závislosti na vyjádření přibližně totožné funkce různou formou, tedy jedná se o podobnou funkci ve větě, která je ovšem vyjádřena různou gramatickou formou téhož větného členu. Tento již velmi prozkoumaný jev není předmětem naší práce. Věnujeme se jevu, který není markantní z pohledu běžného uživatele jazyka. Není závislý na proměně formy, ale je závislý na různém pohledu na funkci. Z tohoto důvodu můžeme hovořit o konkurenci funkce, která vyplývá z nejasně vymezené abstraktní významové hranice. Námi sledované jazykové jednotky si uchovávají totožnou formu, proměnné je hledisko jejich významu.

Jazykovou konkurencí se hlouběji zabývá F. Štícha¹. Vymezuje ji vůči syntaktické synonymii, která je uchopitelnější a snáze zachytitelná. Pojem konkurence je obsáhlejší, jeho hranice nejsou přesně vymezené. Jedná se o pojem širší než je syntaktická synonymie. V žádném případě není s pojmem syntaktická synonymie zaměnitelný. Pojem konkurence v sobě syntaktickou synonymii může ale zahrnovat. Rozdílnost je zejména v tom, že konkurenční varianty formy nejsou pouhou obdobou téhož, ale na rozdíl od syntaktické synonymie mohou odkazovat právě na přímé sémantické distinkce.

Zvláštním a pro nás podstatným případem konkurence je již zmiňovaný stav shodné formy, ovšem s rozdílnou sémantickou podstatou a výpovědní hodnotou ve větě. Ani v našem případě ale nemůžeme hovořit o konkurenci

¹ Štícha, F.: Současný český jazyk: význam a konkurence v syntaxi. Univerzita Karlova v Praze, Fakulta pedagogická, Praha 1989.

absolutní, manifestující se ve všech množinách instrumentálem vyjádřeným pravovalenčním doplněním predikátu. Nelze-li hovořit o konkurenci absolutní, musíme vymezit množiny, pro něž je konkurence platná. Naše práce se ale vydá druhým směrem vymezení, tedy nejdříve si vymezíme skupiny, pro něž konkurence platná není, kde se neuplatňuje. Jedná se o jasné případy vymezení objektu v instrumentálu a adverbialního určení způsobu v instrumentálu. Tato jasná určení lze vysledovat z gramatických příruček a syntaktických přehledů. Závěry autorů těchto publikací budeme srovnávat také s vlastními výsledky výzkumu. Ze současných gramatik je možné vysledovat skupiny jasných objektů v instrumentálu (určení je zejména sémantické podstaty) a jasných adverbialé modi v instrumentálu. Usuzujeme tak [↑]polité, _↓co se prokázala shoda jazykovědců na určení sledovaných větných členů. Za relevantní pojmáme pouze skupiny, k jejichž vymezení došli jazykovědci ve sledovaných mluvnicích shodným postupem. Ale ostatní vymezení, která se od sebe navzájem liší a jsou pokládána autorem za správná, zmíníme, ale budeme se jimi zabývat, jako by se jednalo o konkurenční formy, a to zejména z toho důvodu, že mnohé závěry jsou v různých mluvnicích protichůdné. I to je jeden z projevů konkurence adverbialé modi a objektu v instrumentálu.

3. Manifestace větných členů ve větě s přihlédnutím k objektu a adverbiale modi

Předmětem našeho zkoumání jsou vztahy mezi větnými členy ve větě jednoduché. Z tohoto důvodu považujeme za nutné objasnit pojem větný člen a uvést ho do vztahu s pojmem slovní druh. Nečiníme tak z potřeby objasňovat elementární syntaktické pojmy, ale protože vztah slovního druhu a větného členu poukazuje na primární či sekundární syntaktickou funkci ve větě. Toto odlišení syntaktických funkcí je jedním ze základních distinktivních rysů úzce se dotýkajících zkoumaného problému a objasňujících alespoň z části jeho podstatu.

Rozdělení slov do skupin, jež nazýváme slovní druhy, se děje na základě několika odlišných kritérií. Zohledňují se sémantické, morfologické a syntaktické vlastnosti. Pro naši práci je podstatné, že větný člen může být manifestován téměř výhradně slovními druhy s úplným lexikálním významem. Větné členy lze tedy podle tohoto kritéria definovat jako funkce autosémantických slov ve větě.²

Z obecného významu jednotlivých skupin slovních druhů³ (substantiv, adjektiv, verb, cirkumstativ) lze určit jejich syntaktickou funkci ve větě, ta je obecným významem určena. Ve středu našeho zájmu se ocitá zejména slovní druh substantivum s jeho primární a sekundární syntaktickou funkcí. Primární syntaktické funkce vyplývají přímo z obecného významu slovního druhu. Pro

² Grepl, M. – Karlík, P.: Skladba spisovné češtiny. SPN, Praha str. 105.

³ Obecný význam slovních druhů – jedná se o sémantickou podstatu skupiny daného slovního druhu. Podstatná jména pojmenovávají existující entity, proto budou mít nejčastěji funkci podmětu ve větě atd.

substantivum jsou takovými primárními funkcemi být subjektem (v první řadě) a dále objektem, kterým se budeme zabývat. Sekundární syntaktické funkce nejsou zjevné z obecného významu slovního druhu. Substantiva tak mohou plnit funkci atributu (anteponovaného), ačkoli to z jejich podstaty není zjevné a nevyplývá to z jejich charakteristiky. Dále mohou substantiva plnit funkci adverbialní, jež je také hojně zastoupena. Primární syntaktická funkce příslovečného určení náleží cirkumstativům. Nutno podotknout, že pojetí slovních druhů je na úrovni syntaktické odlišné od pojetí v teorii morfologické. Slovní druhy jsou pojímány daleko širěji. Například zájmena či některé číslovky jsou řazeny mezi skladební podstatná jména⁴, protože plní jejich funkci ve větě. My se ale zaměříme pouze na substantiva a jejich primární a sekundární syntaktické funkce. Jak jsme si již ukázali, primární syntaktickou funkcí substantiv ve větě je subjekt a objekt a sekundární funkcí je příslovečné určení. Toto je jeden z důležitých rozlišovacích rysů objektu a adverbiale platný pro celou naši další práci.

Větné členy se tedy ve větě manifestují na základě slovního druhu, který tvoří jejich podstatu a na základě syntaktické funkce, která z tohoto vztahu vyplývá. V obou námi sledovaných případech, tedy v případě adverbiale modi a objektu, se jedná o tentýž slovní druh, na jehož základě se utváří dvě různé syntaktické funkce, a to primární (v případě objektu) a sekundární (v případě adverbiale modi). Formální podoba sledovaných větných členů je vyjádřena kromě shodného slovního druhu také totožným pádovým tvarem. Jedná se o prostý i předložkový instrumentál v jeho různých sémantických třídách.

Pádová forma substantiva v instrumentálu je ve své frekvenci u obou

⁴ Šmilauer, V.: Novočeská skladba. SPN, Praha 1965 str. 35.

větných členů odlišná. Zatímco v případě objektu tvoří nadpoloviční většinu případů pádová forma akuzativní a pádová forma instrumentální se ocitá na okraji, v případě příslovečného určení (pomocí substantiva) pádová forma instrumentálu jednoznačně převažuje. Stále ale tato množina tvoří malé zastoupení v poměru k vyjádření příslovečného určení příslovcem.

4. Rozdíly v pojetí pádové formy u jednotlivých větných členů

Primární funkcí pádu je vyjádření vztahu mezi předmětně pojímanými jevy skutečnosti. Pády se označují za primárně morfologickou kategorii, avšak svými významy se jedná o kategorii, která plní také usouvztažňovací funkce, tj. ztvárňuje syntaktické vztahy.⁵ Význam pádu je charakterizován jako vztah substantiva k jinému slovu (slovům) ve větě⁶. K. Hausenblas (1958) tvrdí, že pád je hlavní z prostředků, jimiž se vyjadřuje závislost jména na jiném slově (tak je tomu u nepřímých pádů), nebo jeho nezávislost (u nominativu a vokativu). Znovu se zde objevuje schopnost kategorie pádu uvádět slovní druhy do vzájemných vztahů (takové slovní druhy, které podléhají deklinaci). Vztah pádu a jeho sémantické podstaty, následně pak jeho druhu a funkce ve větě, popisuje také MORFOLOGIA SLOVENSKÉHO JAZYKA. Ta říká, že: „Zo vzťahu k ostatným javom, ktorý sa pádom vyjadruje, nadobúda vec pomenovaná substantívom špeciálne funkcie: funkciu nositeľa deja (prišiel lekár...), funkciu objektu alebo okolnosti (priniesli poštu – podal to na poštu) a funkciu príznaku (bol účtovníkom...). Z toho potom vyplýva príslušná platnosť vo vete.“⁷

Pro orientaci bychom měli také uvést několik základních klasifikačních skupin pádů.

Podle vztahu k jiným slovním druhům se rozlišují pády:

a) adnominální (pády přimykající se ke jménu)

b) adverbální (pády přimykající se ke slovesu)

⁵ Grepl, M. – Karlík, P.: Skladba spisovné češtiny. SPN, Praha 1986, s. 30.

⁶ Martincová, O. – Marková, M.: Materiály ke skladbě spisovné češtiny I. Významosloví, skladba věty jednoduché. SPN, Praha 1984, s. 30.

⁷ Ibidem str. 31.

Z hlediska výrazového se rozlišují pády:

- a) prosté
- b) předložkové

Vzhledem k syntakticko-sémantickým funkcím se rozlišují pády:

- a) syntaktické
- b) nesyntaktické

Pády syntaktické se dělí dále na **syntakticky nezávislé** a **syntakticky závislé**. Pády nesyntaktické se také označují jako pády sémantické.

Syntaktické pády vyjadřují převážně relační vztah v rekčním syntagmatu. Jedná se tedy o řízenost dominujícím členem, který vyžaduje od členu dominovaného právě jeden konkrétní tvar (*poslal psaní*), sloveso (či jméno) tento jeho pádový tvar řídí. Do této skupiny syntaktických pádů závislých lze zařadit i instrumentál, tedy námi sledovanou entitu. Jako projev tohoto syntaktického pádu lze počítat objekt, který je charakterizován relačním vztahem mezi členy syntagmatu, v němž se nachází. Mezi významy syntaktické lze v případě instrumentálu zařadit objekty v tomto pádě po slovesech s významem *pohybovat čím* či *zabývat se čím*. Mimo okruh našeho zájmu pak stojí pád doplňku a pád jmenného přísudku.

Do skupin pádů syntaktických či nesyntaktických nemůžeme řadit pád v celé realizaci paradigmatu bez přihlédnutí k sémantické podstatě jednotlivých vnitřních odlišností ve skupině konkrétního pádu. Znamená to tedy, že instrumentál nelze zařadit do skupiny syntaktických pádů v celé jeho celistvosti. Musíme přihlédnout k sémantickým rysům jednotlivých pádových významů.

S přihlédnutím k velké rozmanitosti pádových významů instrumentálu, jeví

se tento pád také jako nesyntaktický (významy nesyntaktické spíše převažují nad významy syntaktickými). Sémantické pády nemohou být ze své podstaty formálním prostředkem pro zobrazení syntaktické závislosti. Pády sémantické se tedy podílejí na tvorbě syntagmatu adjunkčního, zejména jde tedy o pády adverbialní, které nás zajímají nejvíce (*míchat čaj lžičkou* – význam prostředku činnosti aj.).

Zde je zřetelné, že instrumentál se podílí ve své významové bohatosti na tvorbě dvou odlišných syntaktických vztahů. A to na vztahu rekece, z něhož nás zajímá část objektová, která je vyjádřena pádem syntaktickým, a na vztahu adjunkčním, z něhož si vybereme část adverbialní, která je vyjádřena pádem nesyntaktickým (sémantickým).⁸

Z předchozího vyplývá, že ačkoli formálně si tvary námi sledovaného objektu i adverbialé modi v instrumentálu odpovídají (shodný slovní druh i jeho pádová forma), jsou jejich významy zcela odlišné. Odlišné jsou i charakteristiky zapojení do sémantické struktury věty, které jsou odvislé od sémantického významu daného pádu.

⁸ Mezi další sémantické pády patří vokativ, numerativ či genitiv partitivní.

5. Větné členy

Větné členy mají ve své podstatě povahu klasifikační a pojmenovávací. Realizují se primárně na základě obecného významu slovního druhu (slovních druhů), kterými jsou utvářeny. Sekundárně (tedy v případě, že význam neodvozujeme na základě obecného významu slovního druhu, či pokud takto význam odvodit nelze) se jejich význam odvozuje od jejich zapojení ve větě. Zařazení do tříd se uskutečňuje na základě jiných kritérií, mezi něž patří vztah neslovesných i slovesných (neurčitých tvarů) ke slovesu či jinému podstatnému jménu či přídavnému jménu ve větě. Tento vztah je dán pádovou formou (u substantiv), avšak pádová forma není spolehlivým ukazatelem a rozhodně ji nelze považovat za klasifikační znak. Nelze přiřadit jednomu větnému členu výlučnou pádovou formu a tvrdit, že ta je jeho průvodním znakem. Lze ovšem říci, že některé větné členy jsou charakterizovány silným zastoupením jistých pádových forem pro některé způsoby vyjádření (převažující akuzativ pro vyjádření předmětu v češtině). Lze také říci, že předložkové pády se často pojí s příslovečnými určeními (*Kniha ležela na stole. Pohlížel na něj s nedůvěrou.*). Tato tvrzení ovšem nelze brát absolutně. Vhodným (a žádoucím) pomocníkem při rozlišování větných členů je nám sémantický rozbor věty. S touto myšlenkou přišel již F. Daneš⁹. Ve své stati odsuzuje prosté zařazování větných členů do jednotlivých tříd. Označuje tento proces za mechanický a nepřínosný, jelikož v něm převažuje složka analytická nad složkou syntetickou, která je potřeba pro správné pochopení významu sděleného. To je jistě pravda, ale nedomníváme se, že by mělo dojít ke zrušení kategorie větných členů všeobecně (jak Daneš navrhuje), ale mělo by dojít ke kompromisu. Větné členy

⁹ Kamiš, K. - Nekvapil, J.: Současný spisovný jazyk. Valenční pojetí skladby ve škole. SPN, Praha 1988 s. 20.

by se jistě měly daleko více uchopovat také na základě významu, který ve větě představují. Spojením nauky o formálním projevu a vztahu mezi větnými členy s jejich sémantikou (s vlivem této sémantiky na stavbu celé věty) bychom došli k úplnému pochopení konstrukce věty jak myšlenkové, tak formálně-vztahové. F. Daneš navrhuje jako své řešení propojení valenční a intenční syntaxe, čímž vznikne kompletní syntaktický vzorec. Nedomníváme se ovšem, že by v tomto pojetí byly jasně znatelné vztahy mezi jednotlivými větnými členy na rovině formální, která je v současné době odsouvána do pozadí. My se domníváme, že tvoří stále podstatnou složku větného rozboru, jejíž podstata jistě není jen plně mechanická.

Podstatou větných členů je jejich podíl na **významové** stavbě věty. Základními (základovými) větnými členy jsou predikát a subjekt. Jak již bylo řečeno, subjekt je nejčastěji vyjádřen substantivem v nominativu (primárně, sekundárně pak např. adjektivem atd.), predikát bývá nejčastěji vyjádřen verbem v určitém tvaru (sekundárně např. citoslovcem). Ve středu našeho zájmu se ocitne právě sloveso v určitém tvaru ve funkci přísudku. Z hlediska klasické závislostní syntaxe nevalenční lze říci, že sloveso je svými bohatými gramatickými kategoriemi předurčeno pro to, aby tvořilo základ věty, od něž se odvíjí (jsou na něm více či méně závislé) ostatní slovní druhy, které se na základě charakteristiky právě tohoto vztahu manifestují jako jednotlivé větné členy. Tyto vlastnosti v omezeném rozsahu má také substantivum či adjektivum ve funkci podmětu a dále také například dějové substantivum ve funkci předmětu, ale tyto případy stojí mimo náš zájem. Z hlediska valenční syntaxe lze tuto schopnost slovesa pojmenovat jako schopnost otevírat určitý počet valenčních pozic pro jednotlivé aktanty, ať už levovalenční (v klasické

závislostní syntaxi nevalenční je tato pozice obsazena subjektem), nebo pravovalenční (v závislostní syntaxi nevalenční se jedná zejména o objekt, v omezené míře o adverbiale). Vzhledem k tomu, že valenční syntax zohledňuje přítomnost adverbiale modi v základové větné struktuře pouze ve velmi omezené míře (u velmi malého počtu sloves, např. *chovat se nějak*), budeme se zaměřovat spíše na popis závislostní nevalenční, abychom mohli sledovat konkurenci v jejím plném projevu. Zároveň se ale budeme držet syntaxe intenční, která nám dovolí rozeznat sémantické rozdíly mezi námi sledovaným objektem a adverbiale modi.

6. Vztahy mezi větnými členy

Primárním větotvorným vztahem mezi větnými členy je vztah predikační. Realizuje se mezi subjektem a predikátem. Oba tyto členy jsou rovnocenné a jeden druhého předpokládají (V. Šmilauer, 1966, s. 42). Ve vztahu predikačním se setkáme mezi oběma členy se vztahem kongruenčním. Jeden člen se v možných gramatických kategoriích shoduje s druhým, v případě predikace se jedná o shodu slovesného přísudku s podmětem v osobě, v čísle, a je-li to možné také ve jmenném rodě.

Sekundárním vztahem (nevětotvorným) dvou větných členů ve větě je determinace. Jedná se o vztah dvou členů, z nichž jeden je druhým řízen (určován). Oba členy dvojice si nejsou navzájem rovnocenné. Závislý člen předpokládá vždy člen řídící. Jeden člen je tedy vždy dominující, druhý dominovaný. V takovém případě hovoříme o vztahu rekce (řízenosti) mezi větnými členy. Jedná se nejčastěji o vztah predikátu a jeho objektu. Predikát vyžaduje po objektu nějaký (v tomto případě pádový) tvar. Říkáme tedy, že sloveso má nějakou vazbu, která je realizována pády předložkovými i bezpředložkovými. V našem případě se věnujeme slovesům s objektovou vazbou v instrumentálu. Abychom dostatečně odlišili objekt a adverbíále modi v instrumentálu, je nutné si ještě charakterizovat vztah mezi adverbíále modi a predikátem. V tomto případě se nejedná o rekci, protože vazba není slovesem vyžadována. Adverbíále modi je k predikátu volně připojeno. Takový vztah v rámci dominace nazýváme adjunkcí (připojením). Znamená to tedy, že sloveso nevyžaduje konkrétní tvar závislého členu. Zde bychom si mohli předvést paralelu s valenční syntaxí, která má svůj základ také v intenční syntaxi. Vztah rekce (tedy vztah predikátu a objektu) je ve valenční

syntaxi zaznamenán vždy obligatorním pravovalenčním aktantem. Znamená to tedy, že objekt slovesa je vždy součástí základové větné struktury. Je neoddělitelným doplněním slovesa. Pokud sloveso vyžaduje konkrétní pádovou vazbu, znamená to, že objekt zasažený dějem je přímou součástí děje, která nemůže být z věty vynechána a na které závisí význam věty. To bude důležitým hlediskem našeho dalšího postupu. Naopak adverbiale modi nemá vazbu vyžadovanou slovesem (VF), je ve vztahu adjunkčním. Obvykle nebývá součástí základové větné struktury. Sémantická podstata slovesa (VF) jej pro realizaci děje nevyžaduje. Jedná se o pozici fakultativní (v menší míře ale také obligatorní, ovšem stále ve vztahu adjunkce). Adverbiale modi není v základové větné struktuře proto, že není obsaženo v sémantické podstatě predikátu, není bezprostředně nutné pro realizaci děje, není jeho obsahem. Vyjadřuje tedy informace doplňující a zpřesňující děj, vyjadřuje okolnosti, za kterých se děj odehrává.

7. Slovesná vazba

Pro úplnost je nutné popsat jev slovesné vazby. F. Štícha ji z hlediska sémantiky označuje také za externí vazbu. Vazebný člen není podle F. Štíchy implikován v daném slovese, je na něj vázán zvnějšku. S tímto názorem nemůžeme (ve shodě s premisami naší práce) souhlasit. Dál lze charakteristiku zúžit ještě na vztah slovesa a jeho doplnění, v němž je tvar tohoto doplnění slovesem řízen. Přesněji slovesnou vazebnost specifikuje Oravec, který říká, že se jedná o způsob vyjádření syntaktické závislosti, při níž závislý člen je v tom tvaru, který mu určuje nadřazený člen (sloveso) (J. Oravec, 1967, s.17). Otázkou zůstává, o jakém doplnění je možné říci, že je slovesem řízeno. Nevystačíme zde s prostým konstatováním F. Štíchy, že vazba je to, co intuitivně po slovese očekáváme, ať už se jedná o pádovou formu, nebo větný člen. Očekávání užití jazykového prostředku nelze pokládat za vlastnost jazyka. Vzhledem k mnohosti pádových vazeb pojících se s jediným slovesem by bylo nutno vytvořit relevantní hierarchizaci těchto vazeb. Podle intuitivní formulace by měla existovat jedna dominantní vazba, ale takový pohled je příliš zjednodušující, přehlíží důležitý fakt, že právě jedna vazba vytváří ve spojení s jedním slovesem významový celek (J.Oravec, 1967, s. 19).

Vystačíme s konstatováním, že slovesná vazba se prezentuje jako závislost predikátového konstituentu na predikátu. Sloveso vyžaduje po svém determinantu jistou pádovou formu. Problémem pak může být jedině rozlišení determinantů konstitutivní a nekonstitutivní povahy. Jak se větný člen podílí na tvorbě významu slovesa či jak je v něm již obsažen. Zjednodušeně se dá říci, že objekt je predikátový determinant konstitutivní povahy, zatímco adverbíále modi je predikátový determinant nekonstitutivní povahy, a ačkoli je adverbíální

určení se svým základem těsně spjata, zůstává mezi ním a objektem zřetelný rozdíl v tom, že ani těsné adverbialní určení není vazebné (Kopečný, 1958, s. 201).

8. Objekt – popis na základě závislostní syntaxe nevalenční

Objekt je větným členem závislým na tranzitivním (ditranzitivním) či intranzitivním slovese nebo skladebném adjektivu, tvar objektu je tímto slovesem (či adjektivem) řízen. Z hlediska sémantické roviny jazyka toto své řídící sloveso rozvíjí. Objekt může být inherentní (v takovém případě často není jazykově vyjádřen – z důvodu všeobecné jazykové znalosti, konvence, je slovesem implikován), častěji bývá ovšem předmět jazykově vyjádřen. Podílí se přímo na konstituování slovesného významu. Bývá nedílnou (a neoddělitelnou) součástí děje, jenž je slovesem vyjádřen. Děj prezentovaný slovesem se objektu přímo dotýká. Bez vyjádření objektu by nebyl myšlenkový obsah sdělení úplný a srozumitelný. Předmět se podílí na konstituování významu slovesa vždy/bez ohledu na okolnosti děje, které mohou být proměnné.

Vztah mezi objektem a predikátem je charakterizován již zmíněnou rekcí. Dominujícím členem syntagmatu je zde predikát, dominovaným pak objekt. Pádová forma předmětu je pevně dána valencí řídícího přísudkového slovesa. Sloveso ve funkci predikátu tedy vyžaduje přesnou vazbu svého objektu.

Objekt bývá nejčastěji vyjádřen substantivem, dále pak může být vyjádřen infinitivem (*Chtěl jsem si přečíst knihu.*). Nejčastějším pádem, ve kterém se objekt vyskytuje, je akuzativ. Jedná se o velmi progresivní pád, který přejímá funkce jiných pádů. Slovesa mající objekt ve čtvrtém pádě nazýváme tranzitivní (ditranzitivní – slovesa mající dva objekty ve čtvrtém pádě). Slovesa bez vyjádření objektu ve čtvrtém pádě nazýváme intranzitivní.

Pro nás je relevantní pádovou formou objektu instrumentál. Podle F.

Štichy je instrumentál významově specifitější a tvarově nápadnější než například již zmíněný akuzativ, užití instrumentálu je nápadné a stylově příznakové. Instrumentál by se podle F. Štichy mohl stát národním jevem, zároveň ho považuje za jazykový prvek, který by mohl být v budoucnu hodnocen jako módní (zejména, co se týká konkurence nominativu a instrumentálu v případě verbonominálního predikátu).

Objektový instrumentál je charakteristický svým zapojením do děje. Obvykle se jedná o neoddělitelnou složku děje, který je určen slovesem. V případě objektu v instrumentálu nejde ani tak o postižení předmětu dějem, jako spíš o vyjádření jiného vztahu k ději (*plnit sud vodou*). Jedná se o vyjádření nutného komplementu slovesa, s jehož pomocí je děj plně vyjádřen. V tomto případě dochází k zásadnímu zdánlivému prolnutí určení větného členu objektu a adverbialního určení. Na tomto místě je tedy nutné znovu zopakovat, že objekt je neoddělitelnou součástí slovesného významu, slovesný význam kompletuje.

Jak již bylo řečeno, dochází k postupnému přecházení instrumentálových pádových vazeb k akuzativu. Zřetelné je to u sloves typu *házet čím* nebo *co*. V rámci tendence jazyka k ekonomičnosti dochází k sémantickému odlišení jednotlivých vazeb, čímž se instrumentálové vazby dále izolují a rozpadají na dílčí případy. Stále se tak více instrumentálové objektové vazby vyznačují pojetím nástroje (F. Kopečný, 1958, s. 207) (*bít čím, házet čím, vrhati čím*). Z příkladů je zjevné, jak podstatné pro charakteristiku objektu je zapojení předmětu do sémantického pole slovesa. Z uvedeného je zřejmé, že nelze objekt z vyjádření vynechat, aniž by se přitom zachovala srozumitelnost sdělení.

F. Kopečný specifikuje několik tříd objektů v instrumentálu (respektive predikátů, které mají vazbu objektu v instrumentálu). Stejně tak V. Šmilauer specifikuje skupiny predikátů s objekty v instrumentálu. Ovšem rozdíly v jejich klasifikaci jsou velké. V mnoha aspektech se neshodují. Kopečného dělení by se dalo označit za jednodušší a srozumitelnější, i když nelze říci, že by bylo správné. Vytváří skupiny predikátů bez výraznějších souvislostí a bez ohledu na sémantickou podstatu jak predikátu, tak objektu (tento ohled je brán v potaz minimálně). Zejména nelze souhlasit s tvrzením, že samostatnou skupinu objektů v instrumentálu přecházejících k adverbiale modi tvoří slovesa s dvojí rekcí (*plnit polštář peřím*). Tento objekt lze považovat za látkový, nelze ho ovšem zaměnit za příslovečné určení prostředku. Objekt je v tomto případě nutným doplněním sémantického určení slovesa a nelze ho vynechat. Již samotné Kopečného vyjádření **predikát s dvojí rekcí** odkazuje k tomu, že je v tomto případě vyžadována jistá pádová forma daného substantiva, tedy že se jedná o rekcii, v tom případě tedy se zde setkáváme s objektem. Souhlasíme ovšem s tím, že určení zde může činit jisté obtíže. Ty mohou nastat na základě mylného přesvědčení o tom, že objekt v sedmém pádě je v tomto případě pouhou okolností děje, že děj pouze specifikuje.

Obecně lze říci, že instrumentál je pád převážně příslovečný. Při vyjádření objektu pádovou formou instrumentálu si toto vyjádření zachovává silný příznak příslovečného určení, a to zejména prostředku a původu.

9. Objekt – popis na základě valenční syntaxe

V prostředí valenční syntaxe hovoříme o objektu jako o pravovalenčním doplnění verba finita. Jedná se tedy o pravovalenční aktant – komplement. Pravovalenčním obligatorním aktantem může být také příslovečné určení jakéhokoli druhu, ale to vzhledem k objektové pozici pouze v omezené míře.

Nejčastěji se ve valenční syntaxi setkáme s pravovalenčním aktantem v roli patientu. Jedná se o entitu, která činností nějakého agentu vzniká (nebo zaniká), která je jí nějak měněna nebo pozměňována, nějak zasahována, manipulována, která je jí ovlivňována, na niž děj přímo míří apod.¹⁰

I v pojetí valenční syntaxe se setkáváme s problematikou přechodu pozice objektové v pozici adverbialní. V případě valenčního pojetí se jedná o rozlišení valenčního doplnění a nevalenčního (fakultativního) rozvíti. Charakteristika zde není tak jednoznačná jako v případě závislostní syntaxe nevalenční. Takový člen není jednoznačně vymezen a označuje se za slabě valenční. Mluvnice češtiny III se v takovém případě značně rozchází s mluvicemi, které preferují závislostní popis nevalenční. Mluvnice češtiny III považuje převážnou část sporných jevů za jevy adverbialní povahy, z toho také vyplývá, že je spíše nezapojuje do ZVS. Za určení prostředku činnosti považuje také člen dominovaný predikátem, který vedle toho implikuje také agens (*mávat šátkem, trást stromem*)¹¹.

Dle Mluvnice češtiny III lze prostředek činnosti vyjádřit také substantivy předmětného významu. Vzhledem k obsahové stránce lze rozlišit určení

¹⁰ Daneš, F. a kol.: Mluvnice češtiny III. Skladba. Academia, Praha 1987 s. 51.

¹¹ Daneš, F. a kol.: Mluvnice češtiny III. Skladba. Academia, Praha 1987 s. 61.

nástroje, materiálu, prostředníka a prostředku. Přičemž hranice mezi typy prostředku činnosti není vždy jasná (*umýt vanu horkou vodou; napustit vanu horkou vodou*) (Mluvnice češtiny III, 1987, s. 62).

Vyjádření nástroje činnosti není zcela jednoznačné. Častokrát dochází k tvorbě sloves právě z nástrojů činnosti (*bičovat, kamenovat* atd.). V takovém případě nedochází k opakování takového nástroje, který je již v samotném slovese vyjádřen. Ke zdůraznění dochází ve chvíli, kdy je nástrojem něco jiného, než sloveso ve svém významu implikuje (*kosili pole kombajnem*). Mezi nejčastější způsoby vyjádření prostředku činnosti¹² ovšem patří substantivum v instrumentálu (*krájet nožem, jet autem* aj.).

Sémantický rys materiálu lze nejlépe vyjádřit slovesem odvozeným od daného substantiva, v takovém případě se již materiál znovu obvykle neuvádí (*cukrovat, lakovat...*), pokud to není nutné pro zpřesnění významu (*lakovat tmavým lakem*). Častým způsobem vyjádření je také substantivum v instrumentálu (*dolít sklenici pivem*).

Stejně tak se substantivem v sedmém pádě označuje také sémantický rys prostředníka nějaké činnosti a prostředku činnosti (*poslat balík poštou* – prostředník činnosti; *rozmlouval s ním telefonem*).

Rozlišení pozic adverbálních a objektových dle valenční syntaxe je tedy (podle Mluvnice češtiny III) ještě méně jednoznačné než v případě mluvnic řídících se závislostním popisem nevalenčním. V případě Mluvnice češtiny III

¹² Prostředek činnosti neužíváme ve smyslu podskupiny adverbálního určení způsobu. V naší práci se jedná o terminologické označení sémanticky příbuzných vyjádření. Budeme-li pracovat s pojmem „prostředek činnosti“ v rámci podskupin adverbálního určení způsobu, zmíníme se o tom.

neexistuje jednoznačné hodnotící stanovisko či distinktivní rysy, které by dané pozice s jistotou odlišovaly.

10. Adverbiální určení – popis na základě závislostní syntaxe

nevalenční

Adverbiální určení je větný člen rozvíjející skladebné přídavné jméno, sloveso nebo příslovce v jakékoli větněčlenské platnosti udáním vnější okolnosti¹³. Ze sémantického hlediska doplňuje význam slovesa a informace, na nichž existence sémantické podstaty slovesa není přímo závislá. Jedná se o komplement, který se neváže přímo na sloveso. Predikátový tvar jeho podobu neřídí. Na rozdíl od vztahu predikát – objekt se zde tedy nesetkáváme s řízeností (rekcí), ale s volným připojením / tzv. adjunkcí. Tvar příslovečného určení tedy není nijak slovesem předurčen. Jeho podoba je volná. Adverbiální určení nepovažujeme z větší části za vazebné. Jak již bylo řečeno primární funkce příslovečného určení je primární funkcí adverbii. Adverbia jsou slovní druhy neohebné, jejich závislost na slovese není tedy morfologicky vyjádřena. Tato závislost není vyjádřena ani tehdy, je-li příslovečným určením substantivum v konkrétním pádě¹⁴. Nepodílí se také na konstituování významu slovesa (až na výjimky, které jsou tvořeny specifickými třídami sloves, např. třídy sloves vyznačujících se sémantickým rysem pohybu musí být nutně doplněny o adverbiále loci). Závislost příslovečného určení se nevyjadřuje vazbou ani shodou¹⁵.

Nejčastějším způsobem vyjádření příslovečného určení ve větě je forma adverbia, dále se můžeme setkat se substantivem, a to právě v instrumentálu.

Na základě rozdílného významu lze adverbiální určení třídit do několika

¹³ Šmilauer, V.: Novočeská skladba. SPN, Praha 1966 str. 254.

¹⁴ Grepl, M. – Karlík, P.: Skladba spisovné češtiny. SPN, Praha 1986 str. 145.

¹⁵ Šmilauer, V.: Novočeská skladba. SPN, Praha 1966 str. 257.

skupin. Jedná se o vymezení okolnostních tříd prostřednictvím jejich společných sémantických rysů a na základě jejich schopnosti doplňovat sloveso.

Nejčastěji se setkáme se základními skupinami: 1) příslovečné určení

místa

2) příslovečné určení

způsobu

3) příslovečné určení

času

4) příslovečné určení

příčiny

V. Šmilauer k tomuto dělení (které je všeobecně přijímané) přidává ještě skupiny příslovečné určení **původu** (látky) a příslovečné určení **původce děje**. Všechny čtyři skupiny nejsou ve svém obsahu homogenní a dále se strukturují. My zaměříme pozornost pouze na skupinu příslovečného určení způsobu, jejíž vnitřní členění je velmi bohaté a různorodé.

Príslovečné určení způsobu, jinak též adverbíále modi, je ve své charakteristice velmi rozrůzněné. Musí postihnout okolnosti, jejichž podstatou je způsob konání nějakého děje. To znamená, že podtypů je velmi mnoho. Jejich určení se liší v různých typech prací u různých autorů – my budeme používat třídění dle J. Bauera a M. Grepla (Skladba spisovné češtiny, 1986).

10.1 Příslovečné určení způsobu

1) Určení vlastního způsobu: Vyjadřuje kvalitu dějů a vlastností – základním prostředkem jejich vyjádření je adverbium způsobové (*nahlas potichu, pomalu*). Dále se užívá způsobového instrumentálu (*jít krokem, mluvit šeptem*). Jiným způsobem vyjádření je také frazeologický obrat (*křížem krážem*). Jedním z obvyklých způsobů je také vyjádření pomocí přirovnání (*Mluví jako kniha. Leží jako zabítý.*). Ojediněle se vyskytuje vyjádření vlastního způsobu pomocí prostého instrumentálu (*Bleskem seběhl se schodů.*).

2) Určení míry: Vyjadřuje, s jakou intenzitou děj probíhá či jakou intenzitu daná vlastnost má. Nejčastěji je vyjádřeno měrovými adverbii (*Pracuje málo.*), dále se můžeme setkat s vyjádřením pomocí číselných výrazů (ve spojení s akuzativem) (*Stojí to pět korun.*). Vyjádření substantivem je málo obvyklé. Děje se tak pomocí přirovnávacího instrumentálu (*Krev se řinula proudem.*)¹⁶. Jako poslední případ se uvádí nespecifikované výrazy příslovečné povahy (*Promokl na kůži.*).

3) Určení účinku: Příslovečné určení účinku zachycuje okolnost, která vyplynula z podstaty slovesa (predikátu). Nejčastěji je vyjádřeno výrazy adverbiální povahy (*Křičel do ochraptění. ⇒ Křičel, až z toho ochraptěl.*).

4) Určení výsledku: Jedná se o významově podobný typ jako je předchozí příslovečné určení účinku. Vyjadřuje okolnost, která je výsledkem něčí činnosti. Vyjadřuje se obvykle předložkovým příslovečným výrazem (*Postavili se do kruhu. Změnila se v labuť.*).

5) Určení zřetele: Významově se jedná o vyjádření okolnosti děje, vzhledem ke které se děj odehrává. Způsoby vyjádření tohoto příslovečného

¹⁶ Šmilauer, V.: Novočeská skladba. SPN, Praha 1966 str. 292.

určení jsou různorodé. Pro nás je podstatné vyjádření tzv. **zřetelovým instrumentálem** (*Znám ho pouze jménem.*). Dalším způsobem je například předložkový příslovečný výraz (*Proti tobě jsem ve výhodě.*).

6) Určení průvodních okolností: Vyjadřuje okolnosti, za kterých se děj odehrává. Jedná se zejména o okolnosti, ve kterých se osoba, zvíře či věc zasažená dějem v dané chvíli nachází. Vyjádřeno bývá příslovečným výrazem předložkovým (*Odešel s rukama v kapsách.*). Relativně samostatnou podskupinu příslovečného určení průvodních okolností tvoří určení společnosti (*Řekl mu to před svědky. Jel do Prahy se svým bratrem.*).

7) Určení nástroje (prostředku): Podstatou významu tohoto určení je vyjádření nástroje či prostředku (v širokém smyslu), který slouží k realizaci (umožnění) děje. Základní formou vyjádření příslovečného určení prostředku (nástroje) je **substantivum v instrumentálu** (*psal perem, vysílali rozhlasem, mávali šátkem*). V rámci skupiny tohoto vyjádření je možné vydělit ještě skupinu dílčí, jejíž charakteristika je založena na sémantickém základě prostředku umožňujícím pohyb (sloužícím k pohybu), znamená to tedy, že takové příslovečné určení prostředku je obvykle závislé na slovese pohybu, které potřebuje vymezit způsob, jakým k danému ději dochází (*jet autem, lodí, tramvají, metrem* atd.). Bezpředložková instrumentálová vazba se dá ve stylisticky vhodných případech (zejména v odborných textech) nahradit vazbou předložkovou. Jedná se o užití nevlastní předložky **s pomocí (pomocí), prostřednictvím, formou, cestou** (*Protestní nóta byla předána prostřednictvím velvyslance.*). Šmilauer vyděluje v rámci skupiny příslovečného určení prostředku také samostatnou třídu, **měřítko** (norma). Ta určuje to, podle čeho hodnotíme, rozeznáváme atd. Je vyjádřena obvykle substantivem

v instrumentálu (*Obečně lze říci, že se všichni řídíme týmiž společenskými normami.*). Dalším obvyklým způsobem vyjádření příslovečného určení prostředku je možnost užití **desubstantivních adverbii** (*Vyřídil to po telefonu. ⇒ telefonicky; Balíky se přepravují letadly. ⇒ letecky*). Takové vyjádření je ale determinováno (omezeno) možností tvorby **desubstantivních adverbii**.

Skladba spisovné češtiny autorů Grepla a Karlíka (1986) vyděluje ještě dvě další skupiny navíc, které jsou také předmětem našeho zájmu, proto je zde uvedeme. Jedná se o určení **původu a původce děje**.

a) Určení původu: Podstatou významu určení původu je označení entity, která je podmínkou pro vznik něčeho dalšího (*Postavil si dům z cihel.*).

b) Určení původce děje: Jedná se o zvláštní formu vyjadřující okolnost děje. Vyskytuje se pouze v syntaktických strukturách **deagentních**. Vyjádření původce děje je zde realizováno pomocí substantiva v instrumentálu (*Byl zabit nepřítelem.*).

Příslovečné určení způsobu je vnitřně významově velmi strukturované. Je u něj zjevná také mnohost jazykového vyjádření, která je z velké části dána právě neexistencí slovesné vazby. Nelze říci, který způsob vyjádření převažuje (substantivum, adverbium...). Toto srovnání není předmětem naší práce. Důležité ale pro nás je, že ve větším počtu skupin převažuje jako jeden z prostředků vyjádření substantivum v instrumentále. Jak již bylo řečeno výše, instrumentál je pád převážně příslovečný, což se v předchozím přehledu jasně prokázalo, nelze ovšem říci, že by určení podle tohoto znaku bylo jednoznačné. Již jsme se přesvědčili také o tom, že pomocí substantiva v instrumentálu lze

11. Adverbiále modi – popis na základě valenční syntaxe

Z hlediska valenční syntaxe se na adverbiále modi pohlíží jako na pravovalenční komplement (a suplement) doplňující sloveso. Zatímco objektový komplement je jasně určen výběrem predikátové pozice, tak adverbiální pozice predikátovým výrazem určena není. Adverbiální určení vytváří rámec struktury, v níž se realizují prvky **základové větné struktury** (dále jen ZVS). Adverbiále může být v této funkci jak v pozici valenční, tak i v pozici nevalenční. Lze tedy říci, že adverbiále modi může plnit funkci aktantu obligatorního (*Choval se nesměle.*), potencionálního i fakultativního větného členu. Lze ovšem říci, že případů obligatorních pozic je velmi málo, a adberiále modi se tak na ZVS podílí jen ve velmi omezené míře.

I v rámci valenční syntaxe lze rozeznat několik tříd adverbiále modi. Základem těchto tříd je znovu složka významová. Třídy se částečně překrývají s již uvedeným přehledem, proto je nebudeme znovu tak podrobně popisovat, uvedeme pouze charakteristické a podstatné znaky.

Mluvnice češtiny III (dále jen MČ III) vyčleňuje poměrně samostatně vystupující skupinu adverbiálního určení způsobu a míry, z nichž adverbiále modi je téměř vždy členem fakultativním. Podskupinu příslovečného určení způsobu pak tvoří příslovečné určení jakostní (ADV Qual) a příslovečné určení prostředku (ADV Instr). Jakostnímu příslovečnému určení odpovídá okruh okolností, na něž se ptáme **jak** (jak daná věc probíhá). Příslovečné určení prostředku je do té míry samostatné, že je lze za každých okolností vyčlenit a vymezit vůči jakostnímu. Obvykle se jedná o soubor výrazů reprezentujících okolnosti, které jsou odpovědí na otázku **jakým způsobem / čím**. Ačkoli způsob dotazování je formálně podobný, obsah dotazu se liší vzhledem

k pojmenovanému jevu. V případě jakostního příslovečného určení se obvykle jedná o entitu abstraktního charakteru, postihující vlastnost průběhu děje – jeho kvalitu. V případě prostředku se obvykle jedná o konkrétní užití předmětu, prostřednictvím něho (za jehož pomoci) se děj odehrává. Vyjádření okolnosti je ale vždy mimověcné, nevychází ze samé podstaty významu slovesa, stojí mimo něj. Jakostní adverbialní určení lze podle MČ III v první řadě vyjádřit jakostními adverbii, dalším rozšířeným případem je vyjádření substantivem v instrumentálu, a to jak vyjádření předložkové, tak vyjádření bezpředložkové.

Prostý I: *Smekl klobouk dvorným obloukem.*

S+I: *Hodila jsem to s klidem za hlavu.*

Prostý I pro vyjádření přirovnání: *V lukách se kupí ptáci v hejna,
mračnem se zvedají.*

Stejně jako adverbiale jakostní, zastává i měrové adverbiale syntaktickou pozici fakultativní. Za obligatorní ji můžeme označit v případě závislosti příslovečného určení na slovese s významem měření (*Měří skoro dva metry.*). Samostatně mimo skupinu předchozí stojí příslovečné určení zřetele (ADV Resp), jehož pozice je vždy fakultativní (možnosti vyjádření tohoto typu jsou shodné s popisem v předchozí kapitole). Pozice příslovečného určení původu (ADV Orig) je z hlediska valenční syntaxe (MČ III) možná dvojí, a to obligatorní a fakultativní. Povahu valenční můžeme vypožorovat ve větě: *Přístřešek je srouben z prken.*¹⁷ Fakultativní rys je obsažen ve vyjádření: *Rozměry paláce je možné vypožorovat z rozvalin.*

Z předchozího je zjevné, že na rozdíl od objektové pozice, která je vždy

¹⁷ Daneš, F. a kol.: *Mluvnice češtiny III. Skladba.* Academia, Praha 1987 s. 125.

pozicí valenční, a tudíž obligatorní, je adverbální pozice zastoupena jak aktanty fakultativními, tak i obligatorními a potencionálními. Obligatornost zde není dána jako u objektu vyžadovaným tvarem výrazu, ale pouze nutností sémantického doplnění slovesa, není ani v tomto případě podmíněna konkrétním jazykovým tvarem.

12. Definování problematických a průnikových skupin

Námi sledované větněčlenské prvky v pozici objektu a adverbiale modi v instrumentálu jsou sémanticky podmiňovány predikátem, na němž jsou závislé, ale mají také vlastní soubor výrazových prostředků, který je charakterizuje. Mezi základní syntaktické prostředky pro vyjádření závislosti patří pád.

Můžeme zde hovořit o primární a sekundární funkci pádu (stejně jako kterékoli jiné morfologické kategorie). Primární funkci pádu je pak takové jeho užití, které odpovídá jeho obecnému významu, sekundárním užitím pak rozumíme jakékoli užití překračující tento rámec.¹⁸ Z hlediska dělení na gramatické a sémanticky plné pády (adverbiální) lze říci, že při změně funkce musí dojít ke změně kategoriálního významu. Gramatické pády podléhají ve své sekundární funkci zesémantičtění, naopak adverbiální pády svou sémantickou podstatu při přechodu k sekundární funkci ztrácejí, a stávají se tak pády syntaktickými.¹⁹ Ani tato nově nabytá funkce ale není projevem jediného modelového vztahu predikátu a daného větného členu, ale je nutné si uvědomit, že daný větný člen je determinován predikátem také sémanticky, což značí velkou tvarovou a sémantickou variabilitu. Pro naši práci lze instrumentál označit za pád primárně sémanticky naplněný (adverbiální), tzn. přiřadit substantivu vyjádřenému tímto pádem primárně syntaktickou funkci příslovečného určení. Ale ve své sekundární funkci může být instrumentál také pádem gramatickým (syntaktickým), tedy sémanticky vyprázdněným. Pak je jím nejčastěji realizován právě předmět, ačkoli i zde se uchovává jistý obecný

¹⁸ Šmilauer, V.: Učebnice větného rozboru. SPN, Praha 1977 s. 18.

¹⁹ Bauer, J. – Grepl, M.: Skladba spisovné češtiny. SPN, Praha 1980.

význam, na jehož základě F. Trávniček²⁰ vytvořil své dělení objektů na sémantické rovině (pád se v takovém případě také podílí na utváření významu).

Z výše uvedené charakteristiky větněčlenské pozice objektové a příslovečné způsobové (s ohledem na převážnou většinu podskupin) lze vyvodit několik shodných bodů, které jsou příčinnou problémů při určování těchto větných členů a které znesnadňují jejich odlišení.

Nejčastějším prostředkem pro vyjádření objektové pozice ve větě je substantivum v prostém či předložkovém pádě. V případě adverbialního určení tomu tak není, v tomto případě je nejužívanějším prostředkem adverbium, ovšem substantivum je druhým nejužívanějším způsobem.

Jak již bylo řečeno výše, instrumentál je převážně pádem příslovečným. Můžeme se s ním ale setkat také při utváření objektové pozice, a to v nemalé míře, ačkoli nejužívanějším pádem pro vyjádření předmětu je akuzativ. Obecně lze tedy říci, že substantivum v instrumentálu je charakteristické pro vyjádření jak objektové pozice (v sekundární funkci), tak pro vyjádření adverbialé modi (v primární funkci) zhruba ve stejné míře. V případě, že se jedná o jeho souvýskyt s jinými pády, ať již prostými nebo předložkovými, hovoříme o druhém objektovém doplnění, které se nějak dotýká realizace prvního objektu.

Ačkoli neexistuje přesná strukturace podskupin objektu (Trávničkovu dělení např. Kopečný označuje za příliš vágní), je možné vymezit některé sémantické skupiny (vydělené i na základě sémantických vlastností pádů, ačkoli v případě objektu se hovoří o pádu s funkcí čistě syntaktickou – sémantické vlastnosti pádů zůstávají zachovány), které významově

²⁰ Trávniček, F.: Mluvnice spisovné češtiny II. Slovanské nakladatelství, Praha 1951 s.

korespondují s podskupinami větného členu adverbíale modi.

Instrumentál označuje obecně velmi širokou skupinu prostředku (nástroj, materiál, způsob realizace děje aj.). Sémantická podstata není závislá pouze na významovém základu predikátu, ale velmi silně vyplývá právě také ze samotného substantiva.

Z našeho pohledu jsou důležité třídy predikátů připouštějící dvě možné pozice instrumentálu lišící se sémantickou vázaností na predikát. Na těch je nejvíce znatelná možná konkurence adverbíale modi a objektu (*Děvče plní oběma rukama košík jablky.*). Výraz *jablky* je zde objektovou pozicí, která je přímým účastníkem děje, která je dějem přímo zasahována, nelze ji tedy označit za pozici adverbíální. Oproti tomu výraz *rukama* je výraz okolnostního charakteru s malou závislostí na predikátu. Není nutný pro vyjádření děje a není jím ani nijak postihován. Lze zde snad rozlišit pozici nástrojovou a způsobovou, ale to pouze v případě distributivního užití jiné lexikální pozice (*oběma rukama/rychlými pohyby*)²¹.

Ze sémantické charakteristiky instrumentálu je zjevné, že jeho základním rysem je signalizovat nějaký prostředek činnosti v širokém slova smyslu, z tohoto tvrzení ale nelze primárně usuzovat na jeho adverbíální pozici, neboť objekt v sedmém pádě si ponechává pod vlivem sémantické báze instrumentálu vlastnosti prostředkové/nástrojové. Při snaze o odlišení objektu a adverbíale modi v instrumentálu tedy nelze vycházet pouze ze sémantiky pádu (která je nám pouze prvkem pomocným), ale je nutné přihlížet k sémantice predikátu, na němž je sledovaný větný člen závislý a v neposlední řadě je nezbytné sledovat samotný význam závislého substantiva v různých pozicích.

²¹ Kopečný, F.: Základy české skladby. SPN, Praha 1958 s. 227.

Nelze ovšem pominout fakt, že při určité kombinaci konkrétního predikátu s konkrétním větným členem v instrumentálu dochází k různorodé interpretaci. Proto zde uvádíme alespoň několik skupin, na jejichž klasifikaci není jednotný pohled a uvádíme důvody, proč tomu tak je.

Za problémové skupiny považujeme takové, v jejichž vymezení se jednotliví autoři liší. Za průnikové pak takové, ve kterých je možná různá interpretace na základě obsazení téže pozice různými lexikálními výrazy při zachování shodného predikátového výrazu.

Jedním z nejpodrobnějších popisů vymezení adverbiale modi a objektu v instrumentálu je jistě Šmilauerovo dělení v Novočeské skladbě (. Nejdříve se budeme věnovat skupinám, které mají objekt v instrumentálu a později je srovnáme se skupinami sloves, na která se váží adverbiale modi v instrumentálu. Ze srovnání nám vyplynou průnikové skupiny. Dalším krokem bude srovnání jednotlivých koncepcí autorů, z tohoto srovnání nám vyplyne skupina problémová.

V. Šmilauer ve své Novočeské skladbě (1966) uvádí, že hranice mezi předmětem a příslovečným určením je velmi nejasná. Sám také přiznává, že se jednotlivé případy mohou vykládat různě. Podle něj je hlavním vodítkem analogie. Má-li dané sloveso možnost otevírat pro užitý výraz objektovou pozici ve čtvrtém pádě, pak je i tento výraz, ač užit v sedmém pádě, objektem²².

²² Šmilauer, V.: Novočeská skladba. SPN, Praha 1966, s. 200.

S touto Šmilauerovou tezí ale nesouhlasí F. Štícha²³. Ten poukazuje na logickou nesrovnalost v samotném Šmilauerově dělení. Princip analogie je v Novočeské skladbě totiž částečně popřen. Jestliže je ve výrazu *uhodit míčem* podle Šmilauera *míčem* příslovečné určení, protože není analogie k předmětu akuzativnímu, pak by také ve spojení *třást stromem* muselo být *stromem* příslovečné určení, jelikož neexistuje ani zde možnost smysluplné akuzativní vazby. Přesto považuje Šmilauer tento výraz za objekt. Dle Štichy se tento Šmilauerův nedostatek zakládá na nepoznanosti gramatické struktury věty jakožto organizované výpovědi. My se domníváme, že se také jedná o snahu nalézt jednoznačné, vzorcové řešení problému. Nicméně i přes tento nedostatek se domníváme, že Šmilauer vytvořil ucelenou a reprezentativní skupinu predikátů vyžadujících konkrétní objektové doplnění v instrumentálu. I v rámci svých skupin dává ovšem explicitně najevo, nakolik je problematika rozlišení objektu a adverbiale modi v instrumentálu komplikovaná (nelze ji vymezit naprosto jednoznačně).

²³ Štícha, F.: Vztah předmětu a příslovečného určení z hlediska syntaktické teorie a školské praxe. In: Filologické studie XIII, Praha: UK, 1985, s. 61 – 71.

13. Sémantické skupiny predikátů podle Šmilauera

1) slovesa jevů smyslem vnímaných: „Vydávati ze sebe světlo zvuk, vůni atd.“:

a) (zrak) *hořet, plát, jiskřit, sršet, svítit, zářit, skvít se, zet: Tváře mu plály nachelem. – Oči jiskřily ohněm vnitřního silného života...*

b) (sluch) *znít, ozývat se, zvučet; šumět, hlaholit, hlučet; smát se; mluvit; křičet: Kolem to hlučelo obvyklým táborovým životem. – Všecky zvony se rozepěly beethovenskou hudbou.*

c) (čich) *být cítit, vonět, páchnout, zapáchat, smrdět, čpít: Kovář odporně čpěl dýmem a nevoněl senem, jako voní sedláci. – Stojaté vody páchly rybinou.*

d) (chuť) *chutnat: Rty sevřou se a hrdlo žlučí chutná.*

e) (hmat) *dýchat, váti, sálati, čišeti: Kamna dýchala příjemným teplem. – Slaně z toho čišelo mořskou čistotou.*

2) „Opatřiti něčím“. Tato skupina podle Šmilauera plynule přechází k příslovečnému určení.

a) *opatřit, odít, opásat, označit; obdarovat, obšťastnit; podarovat, podělit, pověřit; ujistit, ubezpečit; vybavit, zásobit: Bůh nadal je zvláštní silou. – Každý hrob se označí náhrobkem. – Král obšťastnil básníka svou přízní. – Strhla šňůru perel s hrdla...*

3) Slovesa s představou plnosti (tzv. instrumentál látkový):

a) „plnit“: *plnit, naplnit, přeplnit; sytit, nasytit, přesytit; nacpat, napěchovat, nabít, napustit, prodchnout; obalit, obsypat, obklopit; zanést, zaplavit, zasypat, zavalit, pokrýt: Lékárník znova naplnil sklínky likérem. – Výrazové prostředky*

autorovy jsou přímo nabity pozorováním a napěchovány zkušenostmi. – Hrob obsypu kvítím. – Pokryl mrtvolu kameny.

b) „plnit se“: naplnit se, vršit se, nasýtit se, přesytit se; nadchnout, nasáknout; obalit se, pokrýt se, nalít se, zalít se, naběhnout...: Shromáždění se přesytilo debatou. – Prodavačka nasákla vůní svého krámku. – Jeho mysl se zalévá něhou. – Kadeře jí silně prokvétaly stříbrem.

c) „být pln“: kypět, překypovat, přetékat, oplývat, hemžiti se, vířiti; kvéstí, vzkvétati: Červený, zdravím kypící voják. – Nová řeka přímo oplývá rybami. – Na strništi se to hemží husími hejny. – Sál vířil valčíkem a polkou.

d) „vynikat“: vynikat, vyznačovat se, slynout: Jeho díla vynikají vzácnou věrností... - Město slynoucí svými půvaby.

e) „hýřiti“ (včetně protikladu): hýřit, plýtvat, nešetřit; šetřit, hospodařit, lakotit, skrblit: Hřebeček přímo hýřil silou i bujarostí. – Ani lednové slunce nešetřilo svým světlem.

4) Slovesa se základní představou „hýbat“ (uvádět někoho v pohyb):

a) hnout, pohnout, hýbat: ...bezděčně sebou hnuli...

b) hodit, házet, vyhazovat, vrhat, mrštit, mrsknout, metat; smýknout; šplíchnout, stříknout, cáknout: Hodí novinami na stůl. – Student mrštil čákou na stůl.

c) být, tlouct, udeřit: Vydra začala s sebou tlouci ve vodě jako zběsilá.

d) ...chvěti, pohrávati, třásti, vrtěti sebou; trhnout, škubnout; kývat, zakývat, máchat, mávat; houpat, pohupovat, komíhat; lomcovat, strkat, cloumat: Jana potřese upracovanou rukou malé Martiny. – Strýček počal sebou pořádně vrtět. – Trhlo jí v obličeji. – Také Merhaut sebou udiveně škul. – Kýval spokojeně

hlavou. – Podzimní vítr klátil haluzemi. – Zběsilost jím zmítala.

e) Slovesa vyjadřující pohyb „dokola“: točit, otáčet; kroutit, koulet, kutálet; míchat; zakroužit. Vítr kroutil stromy. – ...kutálela jablky. – Osud míchá kostkami. – Kočí mlaskl a zakroužil bičem.

f) Slovesa vyjadřující pohyb těla: loupat očima, mrkat, mžourat; cvakat zuby, drkotat, jektat; hlavou kynout, kývnout, zakroutit; rameny krčit; rukama lomit, tleskat; nohama dupat; ocasem vrtět, míhat, švihat. Růža odměřena pokynula hlavou. – Děvče jen vrtí hlavou. – Skorkovský bezradně pokrčil rameny. – Inspektor zalomí zoufale rukama.

K těmto třídám zařazuje Šmilauer také volně připojené skupiny:

a) zabývat se, obírat se, zaměstnávat se, hrát si: Byla zaměstnána hospodářstvím v kuchyni. Tomáš si hrál hůlkou ve vodě.

b) vládnout, hospodařit, disponovat: Přemyslovci vládli velikým a uzavřeným územím. – Kvestura nehospodaří neomezeně universitním jměním.

5) Slovesa vyjadřující duševní stavy:

a) „chlubiti se“: chlubit se, vychloubat se, pyšnit se, honosit se, blýskat se, holedbat se, chvástat se: Cimbura vítězstvím se nehonosí a nevychloubá. – Hotely v monarchiích se blýskají jmény princů, arcivévodů. – Ti, kteří se vždy svou kuráží holedbají a chvástají, při skutku nejméně odhodlanosti objevují.

b) „opovrhovat“: opovrhovat, pohrdat: Naučil se opovrhovat ženským pohlavím.

c) „spokojit se“: spokojit se, vzít za vděk: Mnohý chlebem pohrda a suchou kůrkou zavděk vzal.

Vezmeme-li výše uvedené Šmilauerovo třídění ²²jako základ, můžeme provést srovnání s dělením jiných autorů, ve kterém poukážeme již pouze na základní nesrovnalosti v jednotlivých skupinách.

Kopečný (1958) si všímá ve svých Základech české skladby pouze několika sémantických skupin predikátů, které vyžadují nejzřetelněji objektové doplnění v instrumentálu. Stejně jako Šmilauer se zabývá vztahem doplnění akuzativního a instrumentálového. Jasnou shodu mezi oběma autory můžeme pozorovat ve skupině sloves s významem *házet co/čím* či *vrhat co/čím*. Kopečný ještě zdůrazňuje silný příznak nástroje, který je tímto pádem (instrumentálem) vyjádřen oproti akuzativu, který tento příznak postrádá (*bít někoho / něčím*).

Kopečný se od pojetí Šmilauerova odlišuje zejména pohledem na určení důvodu pro zařazení daných substantiv v instrumentálu do větněčlenské pozice objektové. Zatímco Šmilauer odkazuje jednoznačně (i když nepřesně, jak jsme již uvedli) na možnou analogii s předmětem v akuzativu, Kopečný přichází s jiným řešením. Nástrojové instrumentály pojící se se skupinou sloves majících obecný význam *hýbat něčím* jsou objektovým doplněním v takovém případě, že jsou jedinou rekcí daného slovesa ve větě (*otáčet klikou* aj.). Oproti tomu substantiva v instrumentálu, která tvoří až druhou rekcii slovesa, je podle Kopečného nutné považovat za adverbialní určení, příznak nástrojového určení převažuje nad čistě objektovým doplněním (*bít někoho holi*). Tuto možnost Šmilauer nezohledňuje a výraz uvedený v posledním příkladu považuje za objektovou pozici.

Dělení sémantických tříd sloves v Kopečného podání evidentně ze

Šmilauerova třídění vychází. Je ovšem zjednodušené a méně rozsáhlé. První skupinu tvoří slovesa se sémantickým rysem *pohybovat něčím*, vesměs se tedy kryje se čtvrtou Šmilauerovou třídou. Druhá skupina je sémanticky nejednotná. Je spojením sloves s příznakem vyjádření smyslového vnímání, ovládání (*disponovat čím*) i pohybu (*hemžit se*). Volně je k této skupině připojeno ještě sloveso *zaměstnat koho čím*, jež má podle Kopečného v instrumentálu předmět nepřímý, a tudíž se již jedná o adverbialní určení (jeho zařazení do skupiny objektové je tak nejspíš pouhým upozorněním na tuto skutečnost).

Stejně jako Šmilauer dochází i Kopečný k názoru, že skupina sloves se sémantickým rysem vnímání smysly (jež je u obou obsahově totožná) je na rozhraní objektové a adverbialní pozice (s charakteristikou určení prostředku nebo původu). S ohledem na tuto evidentně problematickou skupinu a na obtížné odlišení jednotlivých slovních druhů si Kopečný vypomáhá již zmíněným Šmilauerovým pravidlem analogie, tedy jde-li u daného slovesa vyjádřit předmět akuzativní formou (vedle instrumentálové), pak se jedná o objekt.

Jak již jsme se zmínili, neřeší Šmilauer možnost sloves s dvojí rekcí v rámci vlastního dělení, ale zcela zvlášť. Neurčuje také, zda se jedná o objekt či adverbialé modi na základě syntaktických vztahů (jak to činí Kopečný), ale staví své rozlišení na základě možné distribuce lexikálního obsazení dané pozice. Kopečný dvojí rekcí zohledňuje ve své čtvrté skupině. Hovoří v ní o silném adverbialním charakteru druhého objektu v instrumentálu. Slovesa, která takové doplnění vyžadují, jsou ale Šmilauerem zachycena v bodech 3 a, b, c. Kopečný považuje takové druhé doplnění (pomocí instrumentálu látkového)

spíše za vyjádření prostředku než původu. Za určení nástroje také považuje instrumentálové doplnění u sloves typu *opatřit koho* nebo *co čím*, *obdarovat*, *vybavit*, *zásobit koho/co čím*, *navštívit koho čím*, *opásat* či *označit* aj.

Obecně lze tedy říci, že Kopečný ze Šmilauerova dělení sloves vyžadujících doplnění v instrumentálu, jež je oběma považováno za předmět, vychází. Nelze si ovšem nevšimnout takových skupin sloves, které jsou pro oba autory přechodné (na pomezí objektu a adverbialé modi). Jedná se o skupinu, která nese označení 2, 3 (dělení Šmilauera), v případě Kopečného se jedná o slovesa *plnit*, *nacpat*, *nasytit* aj., jež jsou charakteristická svou dvojitou rekcí a dále o slovesa *opatřit*, *obdarovat*, *vybavit* aj. (ta jsou zde uváděna zvlášť – Šmilauer je ovšem zařazuje bez ohledu, alespoň formálního, do sémantických skupin).

Vymezení objektu v instrumentálu se věnuje také Skladba spisovné češtiny autorů M. Grepla a P. Karlíka (1986). I v případě jejich dělení lze vysledovat inspiraci v díle V. Šmilauera. Sémantické skupiny sloves jsou velmi podobné, znovu se s nimi setkáváme ve velmi redukované podobě. Jednoznačně vymezen je zde předmět po slovesech s významem *pohybovat něčím*. Za poměrně jednoznačný je považován předmět po slovesech *zabývat se něčím*, *zaměstnávat se něčím*; *disponovat*, *šetřit*, *plýtvat něčím*; *vynikat*, *vyznačovat se něčím*; *oplývat něčím*. Za pomezí jev na hranici objektu a adverbialního určení považuje Skladba spisovné češtiny výrazy po slovesech smyslových vjemů (*hořet plamenem*, *zářit barvami*, *znít zpěvem* aj.) a po slovesech s významem *opatřit něco něčím* (*posypat něco pískem*, *naplnit truhlík hlínou* aj.), ačkoli Šmilauer považuje takové výrazy po daných slovesech za poměrně jasné objekty, přiklání se Skladba spisovné češtiny spíše k názoru F. Trávníčka, že se jedná o vyjádření instrumentálem příslovečným. V první skupině sloves se

podle F.Trávníčka jedná o instrumentál původu, ve druhé pak jde o instrumentál prostředku. Nicméně ani toto tvrzení nedává jednoznačnou odpověď, kam takové výrazy zařadit, a otevírá tak novou skupinu, již je třeba dále specifikovat a která se tak stává ve své podstatě přechodnou.

14. Sémantické skupiny sloves mající jako substantivní doplnění v instrumentálu adverbiale modi

Stejně jako u objektu v instrumentálu lze i u adverbiale modi, které je vyjádřeno tímto pádem, vyhledat slovesa (a jiné výrazové prostředky), jež jsou podmínkou pro realizaci adverbiale modi. Rovněž jako v předchozí charakteristice objektové budeme i zde vycházet z přehledného třídění Šmilauerova. Toto dělení zohledňuje také existenci instrumentálu předložkového, s nímž jsem dosud nepracovali. Nezmínili jsme se také ještě o možnostech vyjádření adverbiale modi, se kterým Šmilauer pracuje. Jedná se tedy o vymezení vzhledem k prostředkům vyjádření na a) přímé b) přirovnáním c) účinkem. V charakteristice adverbiale modi v instrumentálu se setkáme pouze s vyjádřením přímým a nepřímým (účinkem ani není jeho realizace možná).

1) **Vlastní způsob** lze vyjádřit pomocí instrumentálu přímo i nepřímo.

Přímo

a) Bezpředložkový instrumentál: Vyjadřuje se jím **jakým způsobem** (či v jaké podobě se něco odehrává) nebo **jakou rychlostí**. V případě obou skupin lze vymežit ještě podskupiny s specifikující situace *něco se začíná dít, někdo/něco se pohybuje, někdo mluví*. – *Vašek se na něho úkosem podíval.* – *Vracel se domů jako opilec, který začal lahodnými doušky a skončil plnými džberý.* – *Nová díla se rodila závratnou rychlostí...* – *Stařeček se batolil kachním krokem...* – *Plným tryskem letěl kočár.* – *Opakoval napřed šeptem, potom polohlasem.* – *Zeptal se rozechvělým hlasem.*

b) Předložkový instrumentál: Předložkový instrumentál vyjadřující vlastní

způsob se vyskytuje ojediněle a má archaický či expresivní příznak. Tento fakt dokládá předložka, která se s tímto významem pojí, a to **pod**. Obvykle totiž tato předložka nabývá ve spojení s instrumentálem významu místního (statického – *nacházeti se pod něčím*). Případů vyjadřujících vlastní způsob není mnoho: *Mniši nechtěli podávat pod obojí* (obojí způsobem). – *Prodat něco pod rukou*. – *Znali ho pod jménem Pepek*.

i. Zcela samostatnou skupinu v rámci předložkového instrumentálu tvoří vyjádření doprovodu, společnosti. Takové vyjádření lze užít v případě osoby, věci i okolnosti a je realizováno pomocí spojky **s**: *Svatební smlouvu spolu s ženichem a nevěstou podpisují dva svědci*. – *Lod' zmizela i s posádkou*. (osoby) – *S takovou si na mě nepříjdeš*. – *Odešel s prázdnou*. (věci) – *Hleděl s úžasem na statné vojsko*. – *Zadíval se na ni se soucitem*. (okolnost)

Přirovnáním

- a) V přirovnání lze užít pouze instrumentál bezpředložkový (vyjma frazeologického předložkového spojení). Významově se jedná o instrumentál přirovnávací, jenž není v běžném jazyce příliš zastoupen. Jedná se o prostředek vyššího stylu nebo literárního slohu: *Ve středu se zpráva roznesla bleskem*. – *Květ prší deštěm s mandloňových stromů*. – *Myšlenka se pírkem chvěje*.
- b) Poměrně samostatnou skupinu také tvoří již zmíněná sousloví (utvořená z předložek): *Ve srovnání s ním se zdál být ještě menším*.
- c) Za nejsnáze identifikovatelně přirovnání lze považovat výraz **s jako**: *Jako otevřeným oknem vchází do dítěte sláva dne*. Přičemž lze ještě

zohlednit vyjádření takovým substantivem, které se shoduje (v přirovnání) s předmětem nebo příslovečným určením slovesa:
Vstoupil do ordinace jako do jámy lvové.

2) **Příslovečné určení míry** lze vyjádřit předložkovým i bezpředložkovým instrumentálem.

Zejména se jedná o sémantický rys **přirovnání**.

a) Příslovečné určení míry lze vyjádřit bezpředložkovým instrumentálem pouze omezeně a nachází se na pomezí příslovečného určení vlastního způsobu a míry. Formálně se jedná o určení vlastního způsobu (odpovídáme na otázku jak), ale sémantický rys je měrový: *Krev se řinula proudem.*

b) Předložkový instrumentál je realizován pomocí předložky **s**: *S lety rostly mé pošetilosti.*

i. V rámci předložkového instrumentálu je možné vydělit ještě předložkovou skupinu **úměrně s**: *Bohatství snů roste úměrně s množstvím pocitů.*

Sémantický rys **rozdílu**

c) Příslovečné určení míry se rozdílem (tedy tak, že zjišťujeme rozdíl dvou jevů) provádí jen zřídka a týká se předložkového instrumentálu s předložkou **s**: *Za obrany se pozorovatelný s postupným ustalováním fronty stále zdokonalují.*

3) **Přísluvečné určení prostředku** označuje jev, s jehož pomocí je děj slovesa realizován. Dle Šmilauerova třídění se dělí na **pomůcku** (nástroj) a určení **měřítka**.

Výrazy s významovým rysem **nástroje**

d) Jednoznačně dominujícím výrazovým prostředkem pro vyjádření nástroje je substantivum v bezpředložkovém instrumentálu: *Cvrnkali sklenkami o porcelánové misky. – Jel jsem tramvaji. – Všetečka zajiskřil očima. – Pes se orientuje čichem. – Odstonal studenou lázeň důkladnou rýmou. – Ovívala vlhkou tvář složenými novinami. – Dva konce holí spojil dlouhým motouzem. – Potvrzuji podpisem příjem peněz.*

e) Dalším prostředkem (který zde zmíníme pro zjevnou souvislost) jsou nevlastní předložky z instrumentálu odvozené. Zejména jde o předložku **pomocí** (zjevné je to pak u spojení **s pomocí**): *Pomocí lana prolezl jeskyní.*

Výrazy s významovým rysem **měřítka**

f) Pomocí měřítka obvykle něco hodnotíme či k něčemu odkazujeme. bezpředložkový instrumentál dominuje i této třídě: *Rozhoduji zde právem nejstaršího.*

g) I zde se ovšem můžeme setkat s předložkovými skupinami (souslovími). Jedná se o **v souladu s**: *Jednal v souladu s právními předpisy.*

4) **Příslovečné určení zřetele** lze vyjádřit instrumentálem bezpředložkovým i předložkovým

a) Bepředložkový instrumentál se v tomto případě významově jeví přímo jako vztahový. Můžeme jej rozeznat u jisté třídy sloves a u sousloví.

i. U sloves se jedná o významy *rovnat se, podobat se; lišit se; přizpůsobit se; převyšovat*. Výrazem *tváře se velmi podobal svému bratrovi, kterého ovšem výrazně převyšoval*.

ii. V případě sousloví se jedná o výraz *být (stávat se) nějakým*: *Můj pradědeček byl povoláním truhlář*.

Srovnáme-li poměrně vyčerpávající dělení Šmilauerovo s dělením Kopečného, dojdeme k závěru, že odlišnosti v charakteristice jednotlivých určení jsou velké. Předně Kopečný vyděluje z celé třídy adverbíale modi příslovečné určení míry pro významovou specifičnost. Způsob tvorby jednotlivých tříd je založen na obecném významu celé skupiny, nesleduje se způsob možného vyjádření jako v případě Šmilauera. Ačkoli se Kopečný nevěnuje formálním tvarům příslovečného určení míry, lze říci, že z uvedených případů můžeme odvodit způsoby vyjádření, které odpovídají dělení Šmilauerovu.

V případě příslovečného určení vlastního způsobu již Kopečný formální vyjádření sleduje. Přímou poukazuje na skupinu mající rysy jak objektové, tak příslovečné. Jedná se o vyjádření ocitající se na hranici objektu (vyjádřeného prostředkovým instrumentálem) a příslovečného určení prostředku (*psal perem/na stroji* v konfrontaci s jasně okolnostním *psal to vlastní rukou*).

Z uvedených způsobů vyjádření nás nejvíce zajímají instrumentálové výrazy, které ale Kopečný převzal z díla Šmilauerova (viz uvedené příklady začít lahodnými doušky a skončit plnými džbery). Můžeme tedy říci, že v tomto případě se názory obou lingvistů shodují.

Skupinou, která u obou autorů zůstává definována pouze nejasně, je vyjádření prostředku (nástroje). Kopečný odkazuje k významovému obsahu řídicího slovesa. Staví svou teorii na míře těsnosti vztahu sloveso-doplnění. Čím užší významový vztah má doplnění v instrumentálu ke slovesu či je přímo součástí jeho významové složky, tím těsnějším je větným členem. Přičemž nejbližší vztah slovesa a jeho doplnění v instrumentálu je realizován objektem, volnější významový vztah potom příslovečným určením, v jehož rámci je možné vysledovat ještě různou míru závislosti. Vymezit lze podle Kopečného i Šmilauera pouze tzv. jasné okolnostní určení i v rozsahu významového pole jediného slovesa (*psal perem*×*psal vlastní rukou*). Z předchozího je jasné, že problém tvoří výrazy, které jsou v tvarové sounáležitosti, ale s odchylkami, které jsou vyjádřené odlišným zahrnutím daného prostředku do sémantické struktury slovesa. Výrazy, které jsou implikované (které vychází z podstaty slovesa) činí potíže největší.

Při určení průvodních okolností se setkáme s již zmíněnou (ve třídění Šmilauera) samostatně vystupující skupinou vyjádřenou instrumentálovou předložkovou vazbou **s+instrumentál** ve významu *doprovázet někoho* (*Jel do Prahy se strýcem.*). Za jasné okolnostní určení považuje Kopečný výrazy specifikující odrazy lidské duše (*díval se na něj s radostí, se smutkem, s úsměvem... aj.*)

Zřetelové příslovečné určení je v případě Kopečného charakterizováno

daleko přesněji než je tomu u Šmilauera. Zohledňuje se zde významová logičnost celého výrazu, ve kterém je přísudková část odsunuta ve své důležitosti na druhé místo, neboť její existence a realizace je podmíněna zřetelovým určením. To může být v omezené míře vyjádřeno také bezpředložkovým instrumentálem (*Byl povahou dobrák.*). Ke kolizi zde dochází v případě nejasného odlišení příslovečného určení zřetele a větného členu doplňku. Pro naši práci je výraz *Čechem byl dobrým* příslovečným určením zřetele.

Jedním ze základních způsobů vyjádření příslovečného určení zřetele je i podle Kopečného instrumentál vztahový (*rodem Čech, povoláním krejčí, povahou dobrák*). Takové vyjádření je sice pro skupinu zřetelových určení charakteristické, nicméně v běžné řeči není příliš používané.

Na rozdíl od Šmilauera Kopečný vyděluje ještě jednu samostatnou třídu v rámci skupiny způsobového určení, a to určení **činného původce**. Tato skupina má pro nás význam, neboť převažujícím výrazovým prostředkem v ní je substantivum v instrumentálu. Významově se jedná o přechod příslovečného určení prostředku ke skupině příslovečného určení příčiny. Neživý původce děje se pak zařazuje přímo pod určení prostředku (*Pramen je živěn deštěm.*). Jelikož se jedná ve všech případech o větné konstrukce pasivní, nabízí se řešení v podobě jednoduchého převedení do aktivní podoby. Pokud je v aktivní větě původce děje podmětem, jedná se v pasivní podobě o určení původce.

Na pomezí mezi určením původce děje a příčinou stojí věty typu: *Vlk byl hnán hladem. – Sklenice praskla mrazem.* (Toto vyjádření považuje F. Štícha za příslovečné určení způsobu.). Nejcharakterističtějším vyjádřením činného původce děje je pak uvedení osoby jakožto činného původce děje ve větě

s pasivní konstrukcí (*Byl přijat panem prezidentem.*).

Vezmeme-li v úvahu ještě třídění Grepla a Karlíka ve Skladbě spisovné češtiny, musíme zohlednit jejich naprosto jednoznačné zařazení skupiny **prostředky transportu** jako podskupinu příslovečného určení prostředku v rámci příslovečného určení způsobového, jedná se o veškeré dopravní prostředky (*jet autem, vlakem, metrem; letět letadlem, balonem...*).

15. Průniková množina

Podstata průnikové množiny je založena na sémantické charakteristice instrumentálu. Založení sedmého pádu jako primárně vyjadřujícího nástroj či prostředek činnosti nepopírá žádný z citovaných lingvistů. Problematickým se instrumentál stává tehdy, máme-li rozlišit, v jakém významovém vztahu vzhledem k predikátu se nachází a zda je schopen vytvářet slovesnou vazbu, či nikoli. Pro správné větněčlenskou určení pozice substantiva v instrumentálu je tedy nutný dokonalý rozbor sémantického pole predikátu a sledování možnosti (nemožnosti) existence slovesné vazby. Zásadní rozpor v třídění citovaných jazykovědců (zejména se jedná o F. Trávníčka a V. Šmilauera) nalézáme v tom, že F. Trávníček nereflektoval při tvorbě své koncepce existenci slovesné vazby a neprováděl hloubkovou sémantickou analýzu. Z výsledků V. Šmilauera je zjevné, že se těmito předpoklady zabýval a že na nich své třídění postavil. Přesto V. Šmilauer poukazuje ve svém třídění na množiny sloves, jejichž doplnění substantivem v instrumentále stojí na pomezí objektu a adverbiale modi. Tyto pomezí případy vychází podle našeho mínění (utvořeného na základě dosud nabytých informací) ze střetu původního náhledu na instrumentál prostředku (nástroje) jako na signalizátor adverbiale modi a nové myšlenky založené na hloubkové sémantické analýze slovesa, jež je s původním předpokladem v rozporu. Tento zdánlivý rozpor ale není neřešitelný. I nadále lze označovat sémantickou podstatu konkrétního instrumentálu v souladu s významem za **nástroj** či **prostředek**, avšak musíme připustit, že takové označení neznamena automaticky větněčlenskou pozici adverbialní, nýbrž že může signalizovat i větněčlenskou pozici objektovou.

Jak tedy bylo výše řečeno, průniková skupina je tvořena predikáty, jenž

(či nástroje).

16. Problémová skupina

Vznik problémové skupiny je důsledkem vymezení skupiny průnikové. Průniková množina (zdánlivá nemožnost jejího posouzení) způsobuje rozpory v třídění jednotlivých lingvistů. Zatímco V. Šmilauer považuje substantivum v instrumentálu ve slovním spojení *třást stromem* za objekt, F. Trávníček uvádí totožný příklad, avšak podle něj je substantivum v instrumentálu jednoznačně v pozici adverbiale modi. My se ve shodě s premisami naší práce přikláníme na stranu V. Šmilauera. Třídění F. Trávníčka je z našeho pohledu příliš oproštěné od pozorování významových vztahů mezi větnými členy, je založeno spíše formálně, a přehlíží tak důležité rozlišovací aspekty.

Ve výše uvedených tříděních různých lingvistů (která jsme se snažili porovnat) není ovšem zahrnut problém, jenž je vskutku hraničním a u něhož je určení větněčlenské pozice opravdu obtížné. Jedná se o množinu takových sloves, která mají ve své sémantické struktuře implikovaný výraz, jenž po vyjádření nabývá hodnot objektu či adverbiale modi. Nazývejme tento implikovaný obsah **instrumentem** (bez jakéhokoli příznaku adverbialního). Jedná se totiž (v námi sledovaných případech) o instrumentál prostředku či nástroje. V našem třídění se zaměříme na slovotvorné propojené implikované instrumenty a predikáty, protože je s jejich pomocí možné vysledovat obecně platná pravidla pro rozlišování větněčlenské pozice objektové a adverbialní, která jsou sekundárně aplikovatelná i na případy slovotvorné nepropojené.

17. Problematika implikovaného významu a jeho určení

Ve všech zmíněných formách dělení větných členů na objekty či adverbiále modi jsme se dosud nezabývali specifickou třídou sloves, která mají objektovou pozici (případně pozici adverbiální) implikovanou ve svém významu. Definice této skupiny není jednoduchá. Její vnitřní členění je obsáhlé. Při vymezení jednotlivých podskupin se pohybujeme v abstraktní rovině větší či menší míry implikovanosti a větší či menší vázanosti konkrétního objektu (adverbiálního určení) na sloveso. Nutnost vyjádření (či nevyjádření) objektu (adverbiále modi) se může měnit nejen vzhledem k požadovanému významu sdělení, ale i kontextuálně. Kombinací těchto faktorů vzniká široké pole možností, v němž je nutné se zorientovat.

Pro zjištění předpokládaných užití objektových (adverbiálních) výrazů jsme v naší práci využili Český národní korpus (dále jen ČNK). V něm jsme vyhledali slovesa, která podle našeho názoru mají ve svém významu objekt (adverbiále modi) implikován. Následně jsme zjišťovali výskyt explicitního vyjádření tohoto objektu (adverbiále modi) v instrumentálu, který, jak jsme zjistili, je závislý na několika faktorech (jazyková ekonomie, kontext, stylistická charakteristika promluvy či textu aj.). Větší část užitých příkladů je přejata z ČNK (některé příklady nutné pro objasnění problému jsou vytvořené na základě jazykové zkušenosti autora). Na základě rozboru dat, jež jsme z ČNK získali, jsme došli k závěru (ve shodě s F. Trávníčkem), že objekty explicitně vyjádřené mohou v určitých případech (při zachování formy) přecházet v adverbiále modi.

Při práci jsme se nesoustředili pouze na význam sledovaných sloves, ale také na význam explicitního objektu (adverbiále modi) v instrumentálu (pokud

byl vyjádřen). Z tohoto hlediska jsme došli k závěru, že sledování sémantické podstaty substantiva v instrumentálu je pro rozlišení objektu a adverbiale modi zásadní.

18. Problematika kvaziinstrumentu²⁴ (čili nepravého instrumentu)

Nepravým instrumentem rozumíme takové vyjádření, které sice vyplývá z významu slovesa (je v jeho významu implikováno), ale je reprezentováno jiným lexémem, než jaký se v dané situaci předpokládá. Nejedná se o vyjádření vycházející slovotvorné ze slovesa či jemu podobné. Obvykle se jedná o rozšíření kolokability slovesa o výrazy funkci či vzhledem podobné původnímu implikovanému objektu (*hrabat hráběmi, hrabat rukama*). Takováto „nová“ spojení výrazně obohacují vyjadřovací možnosti jazyka. Můžeme je považovat jako výrazy expresivní, pokud jsou součástí sousloví či frazeologických obrátů (*špendlíčkem hrabat*), ale jejich užití je v převážné míře stylově neutrální. Vyvinulo se z většího počtu různých typů nástrojů, jimiž lze danou činnost vykonávat podobným či totožným způsobem. V rámci ekonomické tendence jazyka nelze vytvářet s každým novým nástrojem také nové sloveso, jež by postihlo činnost, která se prostřednictvím instrumentu uskutečňuje. Existují ale i taková slovesa, která pro děj (činnost), kterou označují vyžadují pouze jeden jediný prostředek (*telefonovat - telefon, faxovat - fax* aj.). Jedná se zejména o slovesa odvozená od přejatých substantiv, pro něž nemáme odpovídající ekvivalent, který by mohl přejatému výrazu konkurovat. I mezi slovesy odvozenými od přejatých substantiv ale nalezneme konkurenta implikovanému objektu (*luxovat luxem i vysavačem*). To samozřejmě souvisí s křížením synonymních dvojic (*vysávat luxem i vysavačem*).

²⁴ Uličný, O.: Instrumentál v struktuře české věty. Karolinum, Praha 2000 s. 33.

Ze zkoumaného materiálu je zjevné, že kvaziinstrument je vyjádřen vždy explicitně, a tím se také výrazně liší od instrumentu pravého, který vyjádřen být může, ale nemusí.

19. Dělení slovotvorné

Při vytváření množiny sledovaných sloves je zjevné, že nám vznikají dvě silné skupiny. Do první patří slovesa odvozená (či slovotvorné úzce svázaná) od prostředku činnosti, prostřednictvím něhož se děj uskutečňuje (*hrabat, lakovat, cukrovat* aj.). Druhou skupinou jsou slovesa od první skupiny odvozená pomocí předpon (*vysoustruhovat, nalakovat* aj.). V rámci druhé skupiny se vyděluje ještě velmi úzká třída sloves, jejichž bezpředponová forma se neužívá či v jazyce neexistuje (*přemostit*).

Z hlediska slovotvorby lze také vysledovat skupinu sloves slovotvorně spjatých s relativně novými přejímkami (*faxovat faxem*). Takováto slovesa postrádají pro svou úzkou specializaci nepravý instrument. Jejich užití spolu s objektem (adverbiálním určením způsobu) je tedy velmi úzce zaměřené a jednoznačné. Vyhraňují se tak proti slovesům slovotvorně spjatým se slovy, u nichž je nám dnes jejich motivace zastřená. Spolu s rozšiřováním významu přibývá také nepravých instrumentů.

20. Možnosti explicitního vyjádření instrumentu

Ne všechna námi sledovaná slovesa mají stejný potenciál pro vyjádření implikovaného instrumentu. Primární snahou jazyka je implikované instrumenty nevyjadřovat. Ve významu slovesa jsou již jednou obsaženy a jejich doplňující užití je tedy vždy specifickým případem. Ve snaze potlačit využití opakovaného vyjádření nejde pouze o přehlednost a ekonomičnost vyjádření, ale také o zvýšení stylistické hodnoty. Není vhodné užít v jedné větě dva výrazy slovotvorné provázané. Vyjádření implikovaného instrumentu je tedy vždy provázeno snahou zdůraznit právě jeden konkrétní prostředek činnosti. Těžiště věty je na něj také přeneseno. Nutnost vyjádřit implikovaný instrument explicitně stoupá s rostoucím počtem významů daného slovesa. Nejen sloveso má ale vliv na to, zda implikovaný instrument vyjádříme, či nikoli. Významnou roli hraje samozřejmě charakter celé věty, ale zejména také charakter samotného prostředku.

Nejčastěji se s explicitním vyjádřením instrumentu setkáme v popisu nějaké činnosti (návod, plán, postup výroby aj.). Je zjevné, že hlavním důvodem vyjádření instrumentu je zde snaha co nejpřesněji popsat postup činnosti, který vede k úspěšnému závěru. Přesný popis instrumentu je pak pro průběh činnosti nezbytný.

Dalším případem běžného explicitního vyjádření je popis činnosti, u které bychom očekávali konkrétní instrument (slovotvorné propojení se slovesem), avšak na výběr máme i jiné prostředky, které k dané činnosti užíváme (*kosit srpem*).

Explicitní vyjádření instrumentu je nutné i v množině sloves, jejichž význam se konstituoval na základě přeneseného pojmenování. V takovém

případě užijeme v souladu se sémantikou odpovídající instrument, který ovšem nelze nazvat nepravým, protože plně odpovídá nové sémantice daného slovesa. V takovém případě by bylo možné označit instrument jako adverbíale modi, avšak soubor významových rysů řadí výraz v instrumentálu spíše k objektu. Jelikož se nejedná o původní význam, a tedy implikovaný objekt není odpovídajícím doplněním slovesa, dotváří jeho sémantickou strukturu výraz nový, který je plně v souladu se záměrem produktora. Sloveso s novým objektem tak vytváří sémantický celek, který by byl vypuštěním odpovídajícího substantiva v instrumentálu neúplný, proto máme za to, že se jedná také o objekt (*gumovat silnici pneumatikami*). V uvedeném případě se jedná o vyjádření, které postihuje rychlý rozjezd automobilu, tedy s gumováním (vymazáváním) nemá nic společného. Oproti tomu spojení *prstem si gumovala oční stíny* odkazuje k činnosti mazání, a proto je možné výraz *prstem* označit za nepravý instrument, ačkoli se jedná také o přenesené pojmenování, u něhož není možné užití explicitního vyjádření implikovaného objektu.

V neposlední řadě je nutnost explicitního vyjádření podmíněna záměrem mluvčího a v závislosti na tom pak je ovlivněno aktuální členění výpovědi. Při nutnosti zdůraznění užití konkrétního instrumentu, jenž je ve slovese implikován, je réma přeneseno právě na tento instrument (*řetízky háčkujeme háčkem*). V převážné většině případů (podle sondy v ČNK) se ovšem explicitně vyjádřený instrument vyskytuje v pozici rozvíjeného tématu, kdy vyjádření instrumentu je podmíněno právě jeho rozvitím.

Důležitou roli v možném vyjádření implikovaného instrumentu hraje také celková konstrukce výpovědi. To, zda objekt (adverbíale modi) vyjádříme, či nikoli, má pak vliv na formální stavbu a význam věty. Máme zde na mysli

zejména skupiny složené z větných členů. Jednotlivé složky skupiny jsou pak obvykle spojeny spojovacími výrazy (*Mokrou trávu nemůžeme kosit srpem ani kosou.*). Vyjádření implikovaného instrumentu je závislé na vyjádření jiného prostředku činnosti, vstupuje s ním do významového vztahu. Uvedený příklad odkazuje také k dalšímu možnému případu explicitního vyjádření implikovaného objektu (adverbiále). Toto vyjádření souvisí částečně s již výše zmíněným aktuálním členěním výpovědi. Explicitně vyjádříme implikovaný objekt (adverbiále) vždy, pokud chceme popřít jeho užití v rámci sémantického pole slovesa. Vybereme-li si pro naše potřeby jiný prostředek z množiny možných instrumentů, jenž ovšem implikován ve významu není ~~a~~ je nutné to zdůraznit (*plast zásadně nelepíme lepidlem, ale použijeme kliš*).

21. Nemožnost explicitního vyjádření implikovaného instrumentu

V celé námi sledované množině sloves, která mají ve svém významu instrument implikován, existují slovesa, u nichž k explicitnímu vyjádření nedochází. Zde bychom se měli soustředit zejména na implikovaný instrument více než na sémantické pole slovesa. Typickým zástupcem je výraz *louskat* (ve významu otevírat ořechy). V ČNK jsme nenalezli žádné explicitní vyjádření implikovaného instrumentu, což samo o sobě ovšem nestačí jako argument proto, že se nevyskytuje, nicméně specifikace předmětu – *louskáčku na ořechy* – není z podstaty nástroje relevantní. Domníváme se tedy, že možnost vyjádření je zde silně omezena (vycházíme-li ze srovnání s nálezy u jiných sledovaných sloves). Vyvrátit se ovšem nedá.

22. Problematika dvojího implikovaného instrumentu

Po provedení sondy do ČNK jsme zjistili, že kromě sloves s jednou implikací existují také slovesa s implikací dvojí (při zachování totožného významu). Množina takových sloves není rozsáhlá, nicméně považujeme za nutné se o ní zmínit. Rozlišujeme také slovesa s dvojí implikací pravou a nepravou. Mezi slovesa s dvojí implikací pravou bezpochyby patří *cukrovat*. Implikovaným významem je za prvé látka (*cukr*) za druhé prostředek, jímž se *cukr* rozprašuje, a tím je *cukřenka*. Sloveso *cukrovat* ve své sémantické struktuře obsahuje jak látku, tak prostředek činnosti. Explicitně vyjádřit všechny členy ovšem nelze. Výpověď: *Cukrovala bábovku cukrem cukřenkou*, je nejen ze stylistického hlediska naprosto nevhodná.

Mezi slovesa s dvojí implikací nepravou patří výraz *pilovat*. Zde bychom očekávali dvojí implikaci označující v obou případech instrument, a to *pila* a *pilník*. Nicméně se slovním spojením *pilovat pilou* se ve spisovném vyjádření nemůžeme setkat, neboť *pilou* se *nepiluje*, ale *řeže* (v obecné češtině a v jazyce neodborném se s takovým vyjádřením setkat můžeme, ale jedná se o užití v nesprávném významu). V tomto případě tedy slovotvorná motivace neodkazuje k pravé implikaci. Do množiny sloves s dvojí implikací pravou dále patří *vrtat* (*vrtákem*, *vrtáčkou*), *šroubovat* (*šroubovákem*, *šroubem*) aj.

23. Rozlišení instrumentu

V rámci naší práce, jež je založena na konkurenci objektu a adverbiale modi v instrumentálu, jsme si vymezili termín **instrument**. Tento pojem chápeme odlišně než jak je charakterizován v mluvnických příručkách či přehledech syntaxe. Termín instrument je obecně chápán jako podkategorie adverbialního určení způsobu. Znamená to tedy, že pojem instrument odkazuje automaticky k větněčlenské pozici adverbialní. V naší práci ovšem pracujeme s jiným významem tohoto termínu. Považujeme ho za zastřešující (nadřazený) termín označující bez rozdílu významu a funkce implikovaný význam i formu, jež po vyjádření nabývá charakteristik buď objektu, nebo adverbiale modi.

Možnosti vyjádření instrumentu silně determinují jeho významovou povahu z funkčního hlediska. Kontextuálně podmíněné doplnění instrumentu o atribut zakládá domněnku, že objektová podstata je tímto narušená a převládá podstata adverbialní.

Při vyjádření implikovaného instrumentu bez atributivního doplnění se podle našeho názoru (a v souladu s F. Trávníčkem) jedná jednoznačně o objekt, ačkoli takový objekt je odlišného charakteru a vlastností, než jak je výše definován. Výše jsme popisovali sémantickou podstatu objektu tak, že se jedná o významové doplnění slovesa, bez něhož by význam vyjádření nebyl úplný. V případě implikovaných objektů je situace poněkud odlišná. Implikovaný objekt nedotváří význam slovesa, ale je jeho neoddělitelnou složkou (vnitřní). Právě tato neoddělitelnost je podstatou objektové charakteristiky implikovaných předmětů. Tato neoddělitelnost je samozřejmě primárně dána slovotvornou provázaností. Neznamená to samozřejmě, že by takový objekt nemohl být užit v souvislosti s jiným slovesem.

Explicitně vyjádřený instrument bez přívlastku, jenž by dále rozvíjel či specifikoval význam instrumentu ve vztahu ke slovesnému ději, lze nazvat objektem.

Atributivní určení explicitně vyjádřeného implikovaného instrumentu lze považovat za znak, který poukazuje na adverbiální charakter. Ne každý přívlastek (vztahující se k implikovanému instrumentu) ovšem tuto vlastnost má. Nositeli schopnosti přisuzovat instrumentům adverbiální rysy jsou zejména přívlastky, které se významově váží více na sloveso (v tomto případě na jeho funkční složku dějovou) než na instrument samotný. Ovšem ke specifikaci děje je nutný zprostředkovatel, jehož roli zde hraje právě instrument. Pokud připustíme, že pomocí atributu vázajícího se na instrument specifikujeme spíše sloveso, pak nám slouží instrument pouze jako nosič okolnostního určení, neboť spolu s atributem slouží jako vyjádření příslovečného určení specifikujícího děj (*kopírovat na pomalé kopírce – kopírovat pomalu*). Dá se tedy říci, že se zde setkáváme výhradně s probíhajícím dějem a jeho okolnostním určením, jehož sémantický základ spočívá v součinnosti významu objektu a jeho atributu²⁵. Míra ovlivnění predikátu atributem prostřednictvím instrumentu není vždy shodná (záleží na typu vlastnosti).

V kontrastu s předešlým lze konstatovat, že existuje také početná skupina přívlastků, které se nejen formálně váží na instrument, ale které ho ve shodě s vlastní funkcí také doplňují (či zpřesňují). V takovém případě nelze

²⁵ Dušková, L. a kol.: Mluvnice současné angličtiny na pozadí češtiny. Academia, Praha 1988 s. 427.

hovořit o ovlivnění slovesa tímto přívlastkem, jenž primárně vyjadřuje specifické vlastnosti instrumentu, který si zachovává svou podstatu (i slovotvornou přína¹ležitost) propojenou se slovesem (*kopírovat starou kopírkou*). V takovém případě se domníváme, že se jedná o objekt.

24. Problematika slovesné vazby s přihlédnutím k implikovaným instrumentům

Pokud chceme s jistotou rozlišit větněčlenskou pozici objektovou a adverbialní, je nutné zohlednit také problematiku slovesné vazby. Jak již bylo zmíněno, existence slovesné vazby je podstatou rekčního syntagmatu. Z toho plyne, že slovesná vazba je nutným indikátorem objektové pozice. Slovesná vazba se vyskytuje u sloves, která vyžadují doplnění, aby sdělovaná informace byla z funkčního i formálního hlediska úplná. Slovesa, která toto své doplnění implikují (tedy ho přímo zahrnují) ve svém základním významu, tím pádem takovou vazbu na první pohled postrádají. Neznamená to ale, že by tento požadavek slovesa byl zcela vyloučen. V námi sledované množině sloves implikace v podstatě popírá existenci vazby, neboť implikované objekty se primárně nevyjadřují. Nejsou-li tedy vyjádřeny, nemůže vazba fakticky existovat. Nicméně stejně jako význam sám, i když nerealizovaný lexikálně, je v sémantické struktuře obsažen, tak i vazba formálně existuje v latentní formě. Obecně lze říci, že při nevyjádřeném implikovaném objektu vazba existuje, ale není realizována. Při explicitním vyjádření objektu dochází k realizaci vazby na formální úrovni. Pokud dojde k realizaci objektu, je možná pouze jen jedna jeho forma, která je slovesem motivována (předurčena). Jedná se o koncept založený na myšlence, že všechna námi sledovaná slovesa jsou významově charakterizována rysem činnosti, k níž je bezpodmínečně nutný konkrétní prostředek, bez něhož by k této činnosti nemohlo dojít. Prostředek je obvykle jednoznačně určen a jeho záměna není vždy možná bez následného posunutí významu slovesa. Zohledňujeme existenci prostředkového instrumentálu, jemuž je ve velké míře přisuzována funkce signalizovat adverbialní větný člen,

domníváme se ovšem, že tato myšlenka je příliš zobecňující. Domníváme se také, že instrumentál nástroje a prostředku (v daleko větší míře, než se dosud myslelo), může být formálním projevem objektové větněčlenské pozice. Nelze na ně pohlížet pouze jako na vyjádření prostředku, s jehož pomocí je děj realizován, ale je nutné na ně nahlížet jako na formální činitel, který určuje děj samotný (jako na součást děje).

Jestliže vycházíme z předpokladu, že v případě implikovaného instrumentu existuje také implikovaná vazba, již je tento instrument vázán na sloveso, v jehož sémantické struktuře je obsažen, pak se ale musíme vyrovnat s existencí atributivních určení explicitně vyjádřených instrumentů, jež výrazně ovlivňují sémantickou podstatu celého výrazu, neboť definují okolnosti, za nichž se děj odehrává, a tudíž celý výraz získává charakter adverbialní. Problém vyplývá částečně z toho, že implikovaný instrument nemusí být (a za časté také nebývá) vyjádřen. Jeho realizace je z větší části podmíněna nutností bližšího určení instrumentu. Při explicitním vyjádření se tak může stát součástí spojení, jež nabývá adverbialní charakter daný užitým atributem. Existence atributu oslabuje vazbu slovesa, dalo by se říci, že ji dokonce popírá. Vazba je popřena tím, že atribut se funkčně vztahuje také na sloveso, ale prostřednictvím substantiva v instrumentálu. Provázanost atributu se slovesem je tak silná a okolnostní charakter vyjádření tak výrazný, že vazba ztrácí svou původní charakteristiku a substantivum v instrumentálu přechází z větněčlenské pozice objektové do větněčlenské pozice adverbialní.

Základními předpoklady pro rozlišení objektu a adverbialé modi jsou pro nás tři premisy. Vycházíme z přesvědčení, že objekt má své formální i sémantické (funkční) určení semknutější a jasněji definovatelné než adverbialní

určení. V první řadě tedy zjišťujeme existenci faktorů, které by odkazovaly k tomu, že námi sledovaný větný člen by mohl být objektem. V případě, že tyto faktory nenalezneme, můžeme se domnívat, že se jedná o adverbialní určení. Problém může nastat ve chvíli, kdy jeden z faktorů nenalezneme, ale druhý ano, případně, když nějaký přehlédneme nebo když není objektivně zjistitelný. V takovém případě dochází k rozporům v interpretaci. Druhý předpoklad již tvoří jedna ze základních charakteristik objektu, a tou je existence slovesné vazby, neboť ta má zásadní význam pro určení rekčního syntagmatu (rozpory v chápání slovesné vazby, či její nerozpoznání způsobují nesrovnalosti v třídění jednotlivých lingvistů). Třetí premisou je funkce objektu jako významotvorné jednotky, bez níž by byla sémantická struktura slovesa neúplná. Druhá a třetí premisa spolu úzce souvisí a vzájemně se podmiňují. Závěry vycházející z odpovědí na druhou a třetí premisu jsou zpochybnitelné. Spolu s nejednoznačností definice slovesné vazby způsobují problémy tvoření objektových a adverbialních množin. Z toho důvodu vycházíme z jednotlivých sloves, jež mají ve své sémantické struktuře implikované instrumenty a zabýváme se každým zvlášť.

Rozlišili jsme celkem jednoznačně, v jakém případě je instrument objektem a v jakém je adverbialním určením způsobu. Na základě výše uvedené koncepce a na základě sondy v ČNK jsme došli k závěru, že je možné vytvořit přehledné dělení sloves, jež mají implikovaný instrument v sedmém pádě a jež jsou slovotvorně propojena. Jelikož se situace v případě jednotlivých sloves může při vyjadřování implikovaných instrumentů značně odlišovat, považujeme za nutné takové případy zmínit a věnovat se jim hlouběji. Dělení je

založeno na základě nutnosti, možnosti či nemožnosti vyjádření implikovaného instrumentu v sedmém pádě. Tuto premisu jsme vybrali z toho důvodu, že až vyjádřené instrumenty mohou nabývat charakteristiky adverbialního určení. Dílčí dělení pak zohledňuje možnost dvojí implikace či různé možnosti vyjádření.

25. Přehled sloves

a) Nutné vyjádření implikovaného instrumentu v sedmém pádě: Nutnost vyjádřit explicitně implikovaný instrument je dána několika předpoklady, které musí sloveso splňovat. Čím více je sloveso významově etablované, tím menší je nutnost explicitního vyjádření. Naopak čím menší je míra využití daného slovesa (jedná se zejména o činnosti úzce profesně zaměřené), tím nutnost explicitního vyjádření stoupá. V námi sledovaných případech se tento jev projevil zejména ve významových okruzích týkajících se specifické lidské činnosti (konkrétní pracovní postupy). Zejména šlo o specializovanou pracovní činnost, ke které je třeba specifických nástrojů.

V následujícím dělení jsme jako první zařadili slovesa, u nichž jsme zjistili dvojitou implikaci.

1) Šroubovat - šroubovat lze *šroubovákem* (jakožto nástrojem), ale také *šroubem* samotným (ve významu otáčet jím). V ČNK jsme se setkali s vyjádřením *šroubovat velkými šrouby*, v tomto případě se ve shodě s výše řečeným jedná o objekt v sedmém pádě, neboť je zde jasná specifikace pouze objektu samotného, která nemá na průběh děje žádný vliv.

2) Hoblovat – výraz hoblovat má implikované dva instrumenty. První je známější, jedná se o *hoblík* (předmět užívaný k opracování dřeva). Druhý implikovaný instrument je již záležitostí úzce specifickou pro truhlářské

povolání. Jedná se o *hoblovku*²⁶, která se používá pro opracování dřevěných prken. U známějšího výrazu *hoblík* jsme našli atributivní určení, které ale nemá tu vlastnost působit na sloveso coby okolnostní určení. Vždy se jedná o doplnění vztahující se přímo k danému nástroji (*hoblovat starým hoblíkem, hoblíkem po dědečkovi* atd.). V případě *hoblovky* se můžeme setkat s obojím typem atributivního určení, tedy jak úzce zaměřeného pouze na specifikaci instrumentu (*hoblovat prkna starou hoblovkou*), tak zprostředkovaně působícího na slovesný děj (*hoblovat prkna pomalou hoblovkou*). V prvním případě se tak jedná o objektovou větněčlenskou pozici, ve druhém pak jde o adverbiální větněčlenskou pozici.

3) Vrtat – pro sloveso *vrtat* jsme našli dva implikované instrumenty v sedmém pádě. Prvním z nich je *vrták*, druhým pak *vrtačka*. Jelikož se jedná o specifickou řemeslnou činnost, vyskytl se v ČNK hojný nález velmi úzce atributivně vymezených instrumentů, které vesměs tvořily skupinu sestávající se ze samých objektů (*otvory se vrtají ruční vrtačkou; otvory se vrtaly zahnutým vrtákem; otvory se vrtají vrtačkou vrtákem s úhlem 60, 70 nebo 110*). Avšak na rozhraní se ocitla vyjádření typu: *Sklo je tak tvrdé, že se musí vrtat speciální vrtačkou*. V tomto případě se jedná vyjádření zvláštního způsobu práce. Tento význam je zdůrazněn výrazem *speciální*. V této situaci bychom tedy uvažovali spíše o adverbiálním určení než o objektu.

²⁶ Hoblovka - točivý elektrický stroj poháněný elektromotorem.

4) Cukrovat – v sémantické struktuře slovesa *cukrovat* jsou implikované dva objekty, které mohou být jednotlivě vyjádřené, ale nikdy oba dva najednou vedle sebe. V prvním případě se jedná o postižení látky, *cukru*, v druhém případě pak jde o předmět nepostradatelný k činnosti, již popisuje sloveso, a tím je *cukřenka*. Při explicitním vyjádření implikovaného významu *cukru* se nejčastěji setkáváme s atributem, jenž je přímo významově vázán na dané substantivum, a tudíž toto substantivum v instrumentálu označíme za objekt, nedochází ke změně či specifikaci kvality děje (*Ořechové rohlíčky cukrujeme vanilkovým cukrem.*). Obdobná charakteristika je i v případě druhého explicitního vyjádření implikovaného objektu, kterým je *cukřenka*. Ani zde nelze uplatnit atributivní vyjádření, které by se skrze substantivum v instrumentálu vztahovalo také k slovesnému ději, proto i tento implikovaný instrument, ač doplněný atributem, můžeme označit za objekt.

5) Lakovat – významový rozsah struktury slovesa *lakovat* je velmi omezený, v podstatě se jedná výhradně o nanášení *laku* na nějakou plochu. Takto úzce vymezený význam ovšem nemůže vyhovovat ekonomizačním tendencím jazyka. Proto zde došlo s přihlédnutím k charakteru *laku* k rozšíření významu. *Lak* má obvykle nějakou barvu, proto výraz *barva* častokrát nahrazuje slovo *lak*. Tímto se docílí rozšíření množiny výrazových prostředků jazyka a potlačí se možnost vyjádření výrazu *lak* na minimum, což výrazně zvyšuje stylistickou hodnotu výpovědi. V ČNK jsme se nejčastěji setkali právě se spojením *lakovat barvou* (dalo by se také předpokládat, že se jedná o úsporné vyjádření,

jakési stažení, původního *lakovat lakem modré barvy*). Pokud přisuzujeme *laku* nějakou *barvu*, jedná se okolnostní určení (*lakovat modrým lakem – na modro*). Pokud ovšem atributivní určení specifikuje jinou vlastnost *laku*, jedná se v případě substantiva v instrumentálu o objekt (*lakovat starým lakem*). V ČNK jsme se setkali také se specifickým vyjádřením, které by mohlo být při určování větných členů zavádějící (*Vozy se obvykle lakují až šesti vrstvami.*). V tomto případě se jedná o elipsovitě vyjádření (*Vozy se obvykle lakují až šesti vrstvami barvy. – Lakují se tedy šestkrát.*). Takovéto vyjádření substantiva v instrumentálu je tedy adverbialním určením způsobu.

6) Dláždít – sloveso *dláždít* ve své sémantické struktuře obsahuje dva implikované slovotvorné příbuzné instrumenty. Jedná se o *dlažbu* a *dlaždici*. *Dlažba* je širší pojem nadřazený pojmu *dlaždice*, který v sobě může zahrnovat. Častěji se ovšem v souvislosti s *dlažbou* i *dlaždicemi* setkáme se slovním spojením *pokládat dlažbu* (či *dlaždice*). Explicitní vyjádření obou implikovaných instrumentů je z velké části podmíněno atributivním určením (jedná se zejména o typ dlažby či její vzhled – *Nádvoří je dlážděno mramorovou dlažbou.*).

Následující slovesa mají pouze jeden implikovaný slovotvorné příbuzný

instrument

7) Lepit – významové rozpětí slovesa *lepit* je značně široké. Ve smyslu pevně přilnout nemusí být zprostředkující složkou pouze *lepidlo*, ale může jí být jakákoli jiná *lepivá látka* (*košile se mu lepí na záda potem*). Nelze říci, že by se v takovém případě jednalo o nepravý instrument, neboť význam slovesa je již značně odlišný. Podstatou sdělení se stává vyjádření nepříjemného stavu zpocení. Proto se jedná v případě vyjádřeného substantiva v instrumentálu o objekt. Slovotvorně implikovaný objekt nemusí být jediným implikovaným instrumentem, jenž se váže na dané sloveso. Vezmeme-li výraz *lepidlo* jako hyperonymum, nalezneme k němu skupinu hyponym, jejichž pojmenování jsou založena na terminologické bázi. Mohli bychom tuto množinu označit také za množinu prvků s rysem absolutní synonymie vzhledem k implikovanému slovotvorné příbuznému objektu, avšak specifičnost obsažených jednotek a jejich společný rys vycházející z odborného názvosloví ji činí samostatnou a podřízenou základnímu výrazu (*lepidlo – polyvinylchlorid, dextrin* aj.). Soudíme tak podle toho, že synonymní nahrazení je možné pouze jen jedním směrem (*lepidlo* → *PVC, kliš* atd.).

Ze sémantické podstaty slovesa *lepit* vychází možnost přechodu vyjádřeného implikovaného instrumentu k větnému členu adverbiale modi (*Styroblok se lepí speciálními stavebními lepidly. – lepit speciálně*).

8) Telefonovat – výraz *telefonovat* je specifický výskytem synonyma *volat*, jež ovšem ve svém sémantickém poli implikovaný instrument nemá. Přesto je pro nás toto sloveso důležité, neboť v případě nutnosti vyjádřit implikovaný instrument slovesa *telefonovat*, užijeme častěji výraz *volat*, ačkoli takové užití není příliš stylisticky vhodné. Předpokládáme, že se jedná o snahu vyhnout se opakování shodného slovotvorného základu u slov, jež jsou charakteristická svou délkou. V ČNK jsme se setkali nejčastěji s vyjádřením implikovaného instrumentu v případě, kdy bylo nutné rozlišit, zda se jedná o *mobilní telefon* či *telefon připojený pevnou linkou* (*Matthew právě telefonoval mobilním telefonem.*). Zjistili jsme, že jednoznačně převládá vyjádření implikovaného instrumentu v podobě *mobilního telefonu* (*mobilu*). Z toho důvodu předpokládáme, že je stále obvyklé specifikovat o jakém typu *telefonu* se hovoří (*Z vlaku lze telefonovat mobilem. Soused telefonoval mobilem.*). Takto vyjádřený implikovaný instrument považujeme za objekt. *Telefon* je instrumentem, jehož nelze ze sémantického pole slovesa odstranit. Jedná se o nevydělitelný prvek, který konstituuje děj.

9) Faxovat – u slovesa *faxovat* jsme v ČNK nenalezli žádný výsledek explicitního vyjádření implikovaného instrumentu. Nelze o všem říci, že takové vyjádření neexistuje. Ačkoli se jedná o sloveso s velmi úzce vymezeným významem, u nichž bývá explicitní vyjádření méně časté, můžeme konstatovat, že alespoň vzhledem k aktuálnímu členění výpovědi je možné. Dalším možným způsobem je vyjádření podmíněné nutností atributivního určení instrumentu. V takovém případě se můžeme setkat jak

s objektem, tak i s adverbialním určením. Rozlišení je dané sémantickým rysem slovesa, zprostředkovatelem děje, jímž je věc (přístroj). Bližší specifikace implikovaného instrumentu se tedy může přímo dotýkat děje (činnosti přístroje). Tato provázanost je dána právě významnou jak slovotvornou, tak předmětnou blízkostí vyjádřených větných členů, která se střetává v implikovanosti (*Faxoval rychlým faxem.* – rychle). Z uvedeného příkladu vyplývá, že činnost (děj) byla ovlivněna vlastností přístroje, jímž byla prováděna. Tento fakt určuje významně způsob činnosti a stává se tak druhotně okolnostním doplněním, a tedy adverbiale modi. Vzhledem ke specifčnosti slovesa se dá říci, že explicitní vyjádření implikovaného instrumentu bez adverbialního určení (a tedy s funkcí větného členu objektu) je málo obvyklé, pokud není závislé na AČV dalo by se označit za pleonasmus.

10) Telegrafovat – výskyt tohoto slovesa je v současné době značně omezený s ohledem na zastaralost technického způsobu přenosu informací, který zprostředkovává. Vzhledem k tomu je také výskyt explicitního vyjádření omezený na odbornou literaturu či na beletrii. Při explicitním vyjádření se víceméně jedná o rozlišení způsobu *telegrafické komunikace* na dva její druhy, a to *bezdrátovou telegrafii* a *telegrafii uskutečňovanou pomocí drátů*. Atributivní doplnění instrumentu je do té míry odkazující k průběhu děje, že je možné označit instrument za adverbiale modi (*Telegrafovat bezdrátovým telegrafem.* – bezdrátově). Při vyjádření bez atributivního určení se zprostředkovaným vztahem k ději se jedná o objekt.

11) Kosit – vzhledem k provedené sondě do ČNK jsme nenalezli žádný explicitně vyjádřený implikovaný instrument. Existence takového vyjádření ovšem není vyloučena v závislosti na možných specifických charakteristikách různých typů kos (případně je možná specifikace stáří, ostrosti, nabroušenosti aj.). S rozvojem zemědělské technologie docházelo k rozšiřování významu slovesa. Sémanticky se k němu vztahuje také několik zástupných instrumentů (objektů), a to *kombajn*, *traktor* (*kosit pole kombajnem; kosit trávu traktorem*) aj.

12) Žehlit – výraz *žehlit* patří mezi slovesa, u nichž je implikovaný instrument do té míry specifickým předmětem, že explicitní vyjádření instrumentu je omezené na definovatelné případy. Nejčastěji se setkáme s vyjádřením, které je podmíněno nutností užít atributivní určení instrumentu. Realizace je tedy nutná k tomu, abychom přesně popsali nástroj (v našem případě *žehličku*). Atributivní určení se může vztahovat k vlastnostem konkrétního jednoho přístroje (*Rozbitou žehličkou žehlit nelze.*), ale může se také vztahovat k větší množině charakterizované typickým znakem (*Žehlí prádlo profi parní žehličkou.*). Nejasnost může způsobit ustálené slovní spojení *napařovací žehlička*. Jedná se o specifikaci tak úzkou, že přímo označuje okolnost, za jaké se děj odehrává (*Žehlí prádlo napařovací žehličkou.* – žehlí prádlo tak, že ho napařuje). Považujeme-li ovšem spojení slov *parní* (*napařovací*) *žehlička* za ustálené slovní spojení, musíme substantivum v instrumentálu označit za objekt.

13) Mydlit – jednoznačným implikovaným instrumentem slovesa *mydlit* je *mýdlo*. Jeho charakteristika může být velmi rozmanitá, proto můžeme říci, že explicitní vyjádření je vždy podmíněno konkrétním jedním typem. *Mýdlo* může být charakterizováno svou konzistencí (*Mydlím se tekutým mýdlem.*) případně vůní, barvou atd. (*růžové mýdlo, ovocné mýdlo aj.*). Žádná z těchto kvalit ale nemá vliv na průběh slovesného děje, proto lze říci, že se jedná o objekty.

14) Kolkovat – v ČNK jsme nenalezli žádný explicitně vyjádřený implikovaný instrument, ačkoli předpokládáme, že takové užití není výjimečné vzhledem k charakteru této ceniny. *Kolky* jsou rozděleny podle svých nominálních hodnot, předpokládáme tak časté vyjádření podmíněné sdělením, s jakou nominální hodnotou máme pracovat. Přinejmenším v manuálech či výkladech způsobu podávání úředních listin očekáváme vyjádření: *Listinu ... kolkujeme kolkem v hodnotě 50 Kč (padesátikorunovým kolkem)*. Ale vzhledem k častým direktivním formám úředního sdělení se obvykle setkáme spíše s výrazy *okolkovat padesátikorunovým kolkem* či *opatřit padesátikorunovým kolkem*. Dokonavý tvar slovesa *okolkovat* dává celému sdělení formu příkazu. Domníváme se, že určení nominální hodnoty ceniny nemá vliv na průběh slovesného děje, proto lze takový explicitně vyjádřený instrument označit jako objekt.

15) Skenovat – výraz *skenovat* patří do skupiny sloves odvozených od přejatých názvů pro konkrétní přístroje, pro něž český jazyk nemá vlastní pojem, proto i činnost prováděná těmito přístroji je označena přejatým výrazem. Explicitnímu vyjádření implikovaného instrumentu v tomto případě konkuruje odlišná forma realizace. Jedná se o předložkovou vazbu **na+6. pád** (*Skenuji na skenru.*), která spíše odkazuje k adverbiále loci. Tento tvar není z významového hlediska správný, avšak v jazyce je již plně etablován. Toto ustálení nepovažujeme za tolik závažné, aby mohlo narušit existenci původní slovesné vazby. Vyjádření implikovaného instrumentu je zde opět ve větší míře závislé na atributivním doplnění substantiva v instrumentálu. Jedná-li se o doplnění charakterizující pouze substantivum, hovoříme o objektu (*Tyto dokumenty skenujeme velkým skenerem.*). Můžeme se ale setkat také s atributivním doplněním, jež má vliv na průběh děje, určuje jeho způsob (*Fotografie skenujeme černobílým skenerem.*).

16) Kopírovat – výraz *kopírovat* je specifický tím, že je možné vyjádřit jak vlastní implikovaný instrument, tak implikovaný instrument jiného slovesa stejného významu. Jedná se o sloveso *xeroxovat*. Můžeme zde křížit užití instrumentů (*xeroxovat kopírkou; kopírovat xeroxem*). Avšak pouze v případě výrazu *kopírovat* je obvyklé užití explicitního vyjádření implikovaného instrumentu. V případě *xeroxu* je možné také, ale pouze s atributivním určením. *Kopírovat* je dalším výrazem z řady sloves, která upřednostňují vazbu **na+6.p** (viz výše). Stejně jako v případě slovesa *skenovat* toto ovšem nepovažujeme za jev narušení (či dokonce

vyloučení) slovesné vazby. Jestliže *kopírujeme barevnou kopírkou*, vyjadřujeme tím kvalitu tisku, a tudíž děje samotného, proto hovoříme o adverbialním určení. Jestliže ale *kopírujeme starou kopírkou*, jedná se o specifikaci instrumentu, v takovém případě hovoříme o objektu.

17) Lisovat – upřednostňování předložkové vazby **na+6. p.** se projevuje i v tomto případě (*lisovat na hydraulickém lisu*). Kromě toho se zde setkáváme také s vazbou **v+6. p.**, která má ovšem více charakter místní (tedy adverbiale loci). Ten já dán druhem práce a manipulací s *lisem*, do něhož se obvykle materiál vkládá. V ČNK jsme neobjevili žádný případ explicitního vyjádření implikovaného instrumentu, avšak jeho výskyt není vyloučen. Zejména pokud chceme vyjádřit kvalitu či typ konkrétního *lisu*, musíme implikovaný instrument zmínit (*lisovat lisem na brambory*).

18) Sprchovat – zvláštním případem dvojí implikace je sloveso *sprchovat*. Implikuje ve svém významu dva instrumenty, z čehož jeden je slovotvorně motivován, ale druhý není. Slovotvorně motivovaným implikovaným instrumentem je *sprcha*. Instrumentem, jenž není slovotvorně příbuzný, je *voda*. Pojem *sprcha* má významový rys skutečného prostředku činnosti, který vyjadřujeme explicitně, jestliže chceme zdůraznit některý z podstatných odlišujících znaků předmětu (*Sprchuji se často masážní sprchou.*). *Voda* má oproti tomu charakter látkový. Její vyjádření je doplněno takovým atributem, který významně odkazuje k adverbialnímu charakteru spojení (*Sprchuji se rád studenou vodou.*). Na uvedeném příkladu je možné demonstrovat oslabení slovesné vazby. Substantivum

v instrumentálu je v tak slabé sémantické pozici vzhledem ke slovesu, že je možné je úplně elidovat (*Sprchuji se rád studenou.*).

19) Kartáčovat – mnohost explicitního vyjádření implikovaného instrumentu je v případě výrazu *kartáčovat* dána rozmanitými druhy *kartáčů* a jejich různorodým užitím. Setkáme se s celou řadou přívlastků, jež upřesňují charakter vlastností *kartáče* (*Oděv kartáčujeme jemným kartáčem. Vlasy si kartáčuje velkým kartáčem... aj.*).

20) Tapetovat – ve smyslu *lepit na zdi tapety* jsme toto sloveso v ČNK s explicitním vyjádřením implikovaného instrumentu nenalezli. Výskyt je ovšem nepopíratelný vzhledem k možným četným atributivním doplněním výrazu *tapety*. Tato četnost vyplývá z charakteru *tapet*, jež jsou nositeli různých barev a vzorů.

21) Kódovat - význam, který stojí v centru našeho zájmu, je přenos informací z jednoho jazykového (tajného aj.) schématu do druhého prostřednictvím *kódu*. Nejčastější výskyt takového výrazu jsme našli v souvislosti s počítačovým prostředím, ať již profesním, či zájmovým. Týká se to zejména oblasti počítačového programování, v němž je užití *kódu* základním předpokladem práce. Výraz *kódovat* má v češtině jazykový ekvivalent, a tím je slovo *klíčovat*. Relevantním a odpovídajícím implikovaným instrumentem je pak výraz *klíč*. Tyto vazby se mohou křížit a také k tomu často dochází (*Zpráva je kódována dvěma alternativně používanými klíči.*). Možné je ale také vyjádření slovesa s odpovídajícím

(slovotvorné propojeným) instrumentem (*Informace byla kódována konvolučním kódem v kodéru.*).

21) Frézovat – sloveso *frézovat* patří do množiny výrazů úzce profesně či zájmově vymezených. Provádět činnost *frézování* je možné vždy jen za pomoci konkrétního instrumentu, jehož význam je v sémantické struktuře slovesa implikován. Čekali bychom tedy, že explicitní vyjádření nebude časté, avšak četnost vyjádření je mezi jinými podmíněna právě úzkou specializací, která nutí rozlišovat i drobné detaily přístroje (*frézoval speciálními korunkovými frézami; frézovat takovou jemnou frézku*). Explicitní vyjádření implikovaného instrumentu v prvním příkladě bychom označili za adverbiale modi, druhé pak za objekt.

22) Kulmovat – sloveso *kulmovat* ve své sémantické struktuře implikuje pouze jediný instrument, a tím je *kulma* (nástroj pro natáčení vlasů). V ČNK jsme se nesetkali s žádným explicitně vyjádřeným instrumentem, avšak pominout jeho existenci by bylo chybou. Vlasy se mohou *kulmovat horkou kulmou, vlažnou kulmou* aj. Takovýto atribut (*horký, vlažný*) vyjadřuje zprostředkovaně okolnosti děje, proto můžeme instrument doplněný takovýmto atributem označit za adverbiale modi. Podstatou těchto atributů je, že nevychází ze samotného instrumentu, ale jedná se o vlastnosti, které byly instrumentu přisouzeny druhotně a mají vliv na kvalitu děje. Primární vlastnosti vliv na kvalitu děje nemají (*Kulmovala si vlasy kulmou značky ETA.*). V takovém případě hovoříme o objektu.

23) Svorkovat – v případě výrazu *svorkovat* jsme se soustředili na význam *sepnout papír (listiny aj.) k sobě svorkami*. V ČNK jsme se nesetkali s žádným výskytem explicitního vyjádření implikovaného instrumentu. Nicméně v běžném hovoru se lze setkat se slovním spojením *svorkovat kancelářskými svorkami*. V takovém případě se jedná o atributivní doplnění, které nemá žádný vliv na kvalitu děje, proto hovoříme o objektové větněčlenské platnosti substantiva v instrumentálu.

24) Soustruhovat (soustružit) – svým významem se řadí sloveso *soustruhovat* mezi profesní činnosti. Explicitní vyjádření bude tedy závislé na typové specifikaci instrumentu (*soustruhu*) a atributivním určení vlastností, jako je stáří či vzhled přístroje. V ČNK jsme explicitní vyjádření instrumentu nenalezli. Nelze ovšem tvrdit, že neexistuje. Slovní spojení *soustruhovat soustruhem* je z fonetického hlediska tak nevýhodné (obtížné), že bylo nahrazeno předložkovou vazbou **na+6. p.** ve spojení se slovesem *pracovat* (*pracovat na soustruhu*).

25) Hrabat – sloveso *hrabat* je etablované v jádrové slovní zásobě jazyka. Z tohoto vyplývá jeho významová mnohost. Nás ovšem zajímá pouze význam původní, a to *hráběmi shromažďovat listí (a jiný materiál) na hromadu*. V ČNK jsme se nesetkali s explicitním vyjádřením implikovaného instrumentu. Vycházíme-li ovšem z předpokladu, že zájmová zahrádkářská činnost definuje různé typy *hrábí* pro různé činnosti, můžeme pak s explicitním vyjádřením počítat (*Trávu hrabeme kovovými hráběmi, dřevěnými hráběmi aj.*). Setkat se můžeme

samozřejmě také s atributy určujícími stáří či kvalitu hrábí. Ve všech zmíněných příkladech se jedná o větněčlenskou pozici objektovou, neboť výraz *hrábě* nezakládá možnost atributivního určení, které by mohlo mít vliv na průběh děje, případně které by mohlo mít zprostředkovaný vliv na okolnosti děje.

26) Svářet – v ČNK jsme nenalezli žádný explicitně vyjádřený implikovaný instrument. Není zde ovšem vyloučeno užití podmíněné nutnosti specifikace pracovního nástroje. K různým typům *sváření* (s ohledem na typ svářeného materiálu) je nutné užít různé typy *svářeček* (...*touto svářečkou s otáčecími čelistmi lze svařovat materiál z PP, PEHD...*). Samozřejmě je zde možné užití kvalitativního atributu, jenž postihuje vzhledové změny přístroje, jeho stáří aj. Tyto atributy nemají zprostředkovaný vliv na průběh děje, proto je možné takto doplněný instrument označit za objekt.

27) Smolit – výraz *smolit* jsme do práce začlenili ve významu vymazávat *smůlou* (*smolou*). Tato činnost se uplatňuje při výrobě a úpravě sudů (zejména pivovarských). V ČNK jsme žádný výsledek týkající se vyjádřeného implikovaného instrumentu nenalezli. Můžeme se domnívat, že jeho užití je možné při popisu práce, kdy podmínkou pro realizaci je vyjádření atributu (*Sudy se smolí horkou smůlou.*).

28) Kolíkovat – sémantický rozsah slovesa *kolíkovat* je velký. My jsme se zaměřili na význam, který úzce souvisí s geodetickou (či výměrovou)

činností. Zajímají nás tedy ta spojení, jejichž význam se opírá o vymezení území pomocí umístění *kolíků* (jakožto značek). V tomto zúženém významovém rozsahu jsme se s vyjádřeným implikovaným instrumentem v ČNK nesetkali. Explikace je ovšem možná v případě nutné specifikace instrumentu. *Kolíkovat lze upraveným kolíkem, kolíky různých barev* aj. V takovém případě hovoříme o objektové větněčlenské platnosti instrumentu. Na rozhraní se nachází slovní spojení *kolíkovat normovaným kolíkem*, ve kterém již atributivní doplnění působí zprostředkovaně jako okolnostní určení. V takovém případě hovoříme spíše o adverbiální větněčlenské pozici instrumentu.

29) Cévkovat – jedná se o lékařský termín, který postihuje průběh zavádění cévky do oběhového systému člověka (případně do vylučovacího systému). Dále tento výraz vyjadřuje proces odstraňování tělních tekutin prostřednictvím cévky (*Každou hodinu ho musíte cévkovat.*). V obou případech je cévka implikovaným instrumentem. V ČNK není obsažen žádný příklad s explicitním vyjádřením implikovaného instrumentu. Speciální lékařská terminologie ovšem rozlišuje typy jednotlivých cévek (zejména podle jejich velikosti či možnosti užití). Není vyloučen ani lékařský slang, který by množinu atributů ještě rozšířil, avšak v ČNK jsme se s ničím takovým nesetkali.

30) Katetrizovat – termín z lékařského prostředí označuje činnost zavádění speciálního lékařského nástroje, jímž dochází k rozšiřování cév. Zřejmě z důvodu velmi speciální terminologie má tento výraz v ČNK

pouze jeden nález, a to nikoli s explicitně vyjádřeným implikovaným instrumentem, jímž *katetr* bezpochyby je. Znovu se tedy můžeme domnívat (stejně jako v předcházejícím případě), že explicitní vyjádření instrumentu bude závislé nejen na AČV, ale také na nutném atributivním doplnění, jež se bude úzce dotýkat pouze instrumentu samotného.

31) Škrábat – široké významové pole výrazu *škrábat* jsme zúžili na označení činnosti *zbavovat slupky*. Zejména se jedná o *odstraňování slupek ze zeleniny* (*škrábat okurku, brambory* aj.). V ČNK jsme našli jediný příklad explicitního vyjádření implikovaného instrumentu: *Kořenovou zeleninu neškrábeme škrabkou*. V tomto případě se substantivum v instrumentálu nachází ve větněčlenské pozici objektové.

32) Bombardovat – sloveso *bombardovat* bylo v ČNK hojně zastoupeno i s explicitně vyjádřenými instrumenty. Jednalo se zejména o atributivní specifikace typů *bomb* (*Židé nás bombardují nějakou atomovou bombou. Sarajevo bylo bombardováno kazetovými bombami. Irácká letadla bombardovala napalmovými bombami šíitké vesnice...*). Všechny tyto atributy nemají zprostředkovaný vliv na okolnosti děje, proto substantivum v instrumentálu můžeme označit jako objekt.

33) Sedlat – výraz *sedlat* ve významu *opatřovat koně sedlem* jsme v ČNK našli ovšem bez explicitního vyjádření instrumentu. Explicitní vyjádření implikovaného instrumentu je ovšem možné. Jedná se o atributivní určení,

které blíže specifikuje typ *sedla* (*sedlat koně dámským sedlem, anglickým sedlem nebo mexickým sedlem*). V těchto případech atribut silně ovlivňuje prostřednictvím instrumentu okolnosti děje (*sedlat po anglicku – anglickým způsobem; mexickým způsobem* atd.), z toho důvodu označíme instrument jako adverbialní určení. Další typ atributu může specifikovat materiál, z něhož je *sedlo* vyrobeno (*sedlat koženým sedlem* aj.). V tomto případě není zprostředkovaně ovlivněn děj samotný, proto lze substantivum v instrumentálu označit jako objekt.

b) Slovesa, u nichž k explicitnímu vyjádření implikovaného instrumentu spíše nedochází: Do této skupiny jsme zařadili slovesa, která jsou specifická tím, že ve své sémantické struktuře mají implikovaný instrument, avšak ten se obvykle nevyjadřuje, případně je frekvence jeho vyjádření velmi řídká. Obecně lze říci, že se jedná o slovesa, jejichž implikovaný instrument je do té míry specifický, že ho nelze dále rozvíjet atributivním určením. Dále se jedná o slovesa utvořená od přejatých substantiv. V tomto případě zůstává instrument velmi konkrétním a specifikace je možná jen ve velmi omezených případech.

1) Skupina sloves odvozených od přejatých substantiv:

1a) *Luxovat* – sloveso *luxovat* vzniklo z firemního názvu určitého typu vysavače, jenž nesl název *LUX*, apelativizací. Nemělo by se tedy stávat, abychom se setkali se slovním spojením *luxovat luxem ETA*. Mohli bychom se ale setkat s atributivními doplněními, která upřesňují vlastnosti *luxu* (*luxovat červeným luxem; luxovat starým luxem* aj.), v takovém

případě se jedná o objekty. Dále by se mohlo vyskytnout doplnění *luxovat hlučným luxem*, zde bychom označili instrument jako adverbialní určení, neboť atribut zprostředkovaně působí na kvalitu děje. Dalo by se ovšem říci, že uvedené příklady jsou pouze hypotetické, neboť užití slovesa *luxovat* s jeho vyjádřeným implikovaným instrumentem je nepravděpodobné. Soudíme tak podle toho, že by v takovém případě vedle sebe stála dvě slova slovotvorné příbuzná a obě pocházející z přejatého základu. Takovým vyjádřením se jazyk přirozeně brání. Můžeme tak usuzovat z toho, že sloveso *luxovat* má v češtině ekvivalent, a tím je *vysávat*. Sloveso *vysávat* (ve významu odstraňovat špínu z podlah) má také vlastní implikovaný instrument (*vysavač*). Snaha jazyka nestavět vedle sebe sloveso *luxovat* a jeho implikovaný instrument *lux* se projevuje křížením vazeb. Užijeme-li sloveso *luxovat* a potřebujeme-li zdůraznit nějakou specifickou vlastnost *luxu* (vyjádřit jej explicitně) užijeme výrazu *vysavač* (*Luxoval vysavačem značky ETA.*).

1b) Xeroxovat – jedná se o obdobný případ jako předchozí výraz. Stejně jako v předchozím příkladě i zde se setkáváme se slovesem odvozeným od přejatého substantiva (*xerox*). Původně se také jednalo o typové označení produktu, které zobecnělo. I v tomto případě existuje v češtině synonymum (*kopírovat*), jehož původ je ovšem také přejatý, nicméně v češtině více etablovaný než sloveso *xeroxovat*. Můžeme se tedy setkat s křížením vazeb (*kopírovat xeroxem, xeroxovat kopírkou*). Slovní spojení *xeroxovat xeroxem* není vhodné pro svou fonetickou specifičnost.

2) Skupina sloves se specifickým instrumentem:

2a) Louskat – sloveso *louskat* (ve významu louskat ořechy louskáčkem) je charakteristické úzkým vymezením nástroje, jímž je činnost prováděna. Ten je natolik speciální (jeho podoba je dána), že se obvykle s explicitním vyjádřením instrumentu nesetkáváme.

2b) Zmizikovat – mazat text pomocí *zmizíku* je sémantickou podstatou slovesa *zmizikovat*. Sloveso je odvozeno od konkrétního předmětu činnosti, jehož charakteristika je velice konkrétní a další rozvíti (formou určení vlastností apod.) je tedy velmi omezené.

Ve skupině 2a) i 2b) lze předpokládat explicitní vyjádření implikovaného instrumentu podmíněné atributivním doplněním, které se týká určení stáří předmětu (*louskat starým louskáčkem; zmizikovat novým zmizíkem*).

c) Skupina sloves, která převážně vyžadují explicitní vyjádření implikovaného instrumentu: Do této skupiny bychom zařadili pouze jediné sloveso, a tím je *telefonovat*. Již jsme ho umístili také do skupiny sloves, která explicitně vyjádřený instrument mít mohou, ale vzhledem k rozšíření jeho významu ho řadíme i do této množiny sloves.

1) Telefonovat – Domníváme se, že sloveso *telefonovat* vyžaduje explicitní vyjádření implikovaného instrumentu ve významu *telefonovat mobilním telefonem*. Tento požadavek ale slábne postupně s převládáním mobilní komunikace. Ovšem stále ještě v jazyce přetrvává. Domníváme

se, že s ústupem *telefonování pomocí pevné linky* bude toto specifikum přecházet právě na tento způsob *telefonování*. V současné době jsou tedy tendence spíše vyjadřovat implikovaný instrument v případě *mobilních hovorů* (*Telefonoval s ním mobilním telefonem. Soused telefonuje mobilním telefonem. Z vlaku lze telefonovat mobilním telefonem.*) a v případech *telefonování prostřednictvím pevné linky* ho nevyjadřovat. Ale s omezováním užívání *pevné linky* bude nutnost bližšího určení tohoto způsobu *telefonování* narůstat.

26. Slovesa odvozená pomocí předpon

Odvozování sloves pomocí předpon je nejproduktivnějším způsobem tvoření sloves²⁷, spadá do onomaziologické kategorie mutační. Odvozování pomocí předpon nemění mluvnické významy slovesa s výjimkou kategorie vidu, jejíž postavení je v rámci mluvnických kategorií specifické. Spolu se změnou vidu dochází také často ke změně vazby slovesa, což se promítne do nutnosti (možnosti) vyjádření implikovaného instrumentu explicitně. V závislosti na užitém slovotvorném morfému (prefixu) se pak potřeba vyjádřit implikovaný instrument spíše snižuje. Původní význam slovesa je posunut od pozornosti směřované na implikovaný instrument připojením prefixu, jenž má sám o sobě určitou sdělnou hodnotu, která ve spojení s původním slovesem vytvoří nový významový celek, jehož sémantická podstata udává slovesu příznak místní, časový, způsobu či hodnocení děje, který výrazně upravuje sémantickou strukturu nového slovesa (*vrtat* – *přivrtat*). Dalo by se tedy říci, že implicitní instrument je v sémantické struktuře upozaděn a do popředí se dostávají významy okolnostní. Explicitní vyjádření instrumentu se řídí stejnými pravidly jako v případě sloves neodvozených.

V množině odvozených sloves existují ale zvláštní případy, jejichž základní tvar (slovotvorný základ) se neužívá (není lexikalizovaný). Implikovaný instrument se u nich obvykle nevyjadřuje (*přemostit*).

²⁷ Petr, J. a kol.: Mluvnice češtiny I. Academia, Praha 1986 str. 387.

Víme, že jsme úplně nevyčerpali množinu sloves, jež mají slovtvorné příbuzný implikovaný instrument, avšak domníváme se, že jsme vybrali případy, které mají obecnou platnost, a i takové, které jsou ve svém užití specifické.

27. Závěr

Cílem naší práce bylo definovat problém nejasné významové konkurence objektu a adverbiale modi v instrumentálu. Při popisu jsme postupovali od jasných charakteristik, které jsou nezpochybnitelné, ke konkrétnějším, v jejichž popisu již vystupují na povrch zásadní problémy.

Dále jsme se snažili ujasnit soubor pravidel pro zřetelnější rozlišování objektu a adverbiale modi v instrumentálu. Chtěli jsme poukázat na dosud publikované řešení tohoto problému a uvést je do vztahu se závěry naší činnosti. Provedli jsme hodnocení různých přístupů, z nichž nám vzešly předpoklady pro vlastní práci. Ze známých tezí jsme vybrali takové, které odpovídají současným požadavkům lingvistického výzkumu. Spíše jsme se odklonili (ačkoli ne zcela) od pozorování formy a svou pozornost jsme zaměřili na výklad významu a jeho uvedení do vztahu s významy jiných jednotek věty.

Dospěli jsme k závěru, že při posuzování sledovaného problému je nutné využít syntézy starších přístupů s přístupy novými. Na základě takového postupu se rozšíří množina specifických identifikátorů rozlišujících (svou přítomností, či nepřítomností) objekt a adverbiale modi v instrumentálu. Větší počet určujících pravidel nám dovolí přesněji identifikovat větné členy. Naší snahou také bylo nepřehlédnout některé distinktivní rysy, ale přesto nemůžeme tvrdit, že by jejich výčet byl úplný vzhledem k tomu, že jsme pracovali s obecně užívanými metodami.

Předpokladem práce bylo obstarat reprezentativní množství materiálu, na němž by bylo možné dokázat platnost myšlenek, které vzešly z vlastního výzkumu a ze sledování a pozorování koncepcí jednotlivých autorů.

Východiskem nám byla rovina sémantická, dále rovina slovesné vazby (kterou pokládáme za průnik roviny sémantické a formální) a roviny formální.

Domníváme se, že jsme utvořili soubor relevantních ukazatelů ze všech výše zmíněných rovin, které odkazují k větněčlenské platnosti objektové nebo adverbialní. Částečně jsme vycházeli z určujících hledisek již dříve publikovaných, která jsme doplnili o vlastní závěry. Z tohoto spojení vzešla nová koncepce, jejímž důsledkem je výrazné navýšení určení objektových pozic (jež byly dříve hodnoceny jako pozice adverbialní). V rámci nově definované objektové pozice jsme upozornili na problém týkající se možnosti přechodu této pozice ve větný člen adverbialní povahy. Dochází k tomu za předpokladu rozvíti objektu významově specifickým atributem²⁸.

Jak již bylo popsáno, tvoří instrument s atributem sémantickou jednotku nadřazenou jednotlivým významům těchto větných členů (a fungující relativně samostatně), která vyjadřuje okolnostní určení slovesa. Charakteristika instrumentu jako objektu je potlačena. Bez atributivního určení (či s atributem, jenž nemůže mít vliv na sloveso prostřednictvím instrumentu) vyjádřeného implikovaného instrumentu se jedná vždy o objektovou větněčlenskou pozici.

Poskytli jsme hloubkovou analýzu problému zaměřenou na úzký okruh případů (slovotvorné propojené dvojice či trojice). Takové zúžení nám posloužilo jako metodologická pomůcka proto, abychom mohli v jinak velké množině případů dospět k jasnému stanovisku. Domníváme se, že konečný závěr je z naší práce jasně vymežitelný a aplikovatelný na rozšiřující se skupinu dalších případů, u nichž je ale nutné zohledňovat i specifické projevy sémantické skupiny, k níž náležejí. Tento přístup také nastiňuje další možné

²⁸ Atribut musí prostřednictvím instrumentu ovlivňovat okolnost děje.

směřování rozšířeného výzkumu v této oblasti. Jestliže jsme otevřeli nové možnosti pro určení objektové větněčlenské pozice (z čehož plyne její početnější zastoupení) je nutné, aby se tento fakt odrazil jak v obecném popisu závislostní nevalenční syntaxe, tak v popisu syntaxe valenční.

Literatura

- BAUER, J. - GREPL, K.: Skladba spisovné češtiny. SPN, Praha 1980.
- BĚLIČOVÁ, H.: Sémantická struktura situace versus valenční pole predikátu (K problému participantů implikovaných sémantikou predikátu). Slavia, 59, 1990.
- BĚLIČOVÁ, H.: Sémantická struktura věty a kategorie pádu. Academia, Praha 1982.
- DANEŠ, F. a kol.: Mluvnice češtiny III. Academia, Praha 1987.
- DANEŠ, F. a kol.: Větné vzorce v češtině. Academia, Praha 1987.
- DUŠKOVÁ, L. a kol.: Mluvnice současné angličtiny na pozadí češtiny. Academia, Praha 1988.
- GREPL, M. - KARLÍK, P.: Skladba spisovné češtiny. SPN, Praha 1986.
- KAMIŠ, K. - NEKVAPIL, J.: současný spisovný jazyk. Valenční pojetí skladby ve škole. SPN, Praha 1988.
- KARLÍK, P. - NEKULA, M. - PLESKALOVÁ, J. (Eds.): Encyklopedický slovník češtiny. NLN, Praha 2002.
- KOPEČNÝ, F.: Základy české skladby. SPN, Praha 1958.
- MACHOVÁ, S.: Příčina v syntaxi češtiny. Academia, Praha 1972.
- MACHOVÁ, S. - ŠVEHLOVÁ, M.: Sémantika a pragmatická lingvistika. Pedf UK, Praha 2001.
- MARTINCOVÁ, O. - MARKOVÁ, M.: Materiály ke skladbě spisovné češtiny I. SPN, Praha 1984.
- ORAVEC, J.: Vázba sloves v slovenčině. SAV, Bratislava 1967.
- PANEVOVÁ, J.: Kolik významů má český instrumentál? In: Jazyk a jeho užívání. FFUK, Praha 1996, s. 14 - 23.

- PETR, J. A KOL.: Mluvnice češtiny I. Academia, Praha 1986.
- REJZEK, J.: Český etymologický slovník. Leda, Praha 2001.
- ŠMILAUER, V.: Novočeská skladba. SPN, Praha 1966.
- ŠMILAUER, V.: Učebnice větného rozboru. SPN, Praha 1977.
- ŠTÍCHA, F.: Konkurence nominativu a instrumentálu přísudkového substantiva v současné spisovné češtině. Naše řeč 63, 1980, s. 192 - 200.
- ŠTÍCHA, F.: Současný český jazyk. Význam a konkurence v syntaxi. UK, Praha 1989.
- ŠTÍCHA, F.: Vztah předmětu a příslovečného určení z hlediska syntaktické teorie a školské praxe. In: Filologické studie XIII. Pedf UK, Praha 1985 s. 61 - 71.
- TRÁVNÍČEK, F.: Mluvnice spisovné češtiny II. Slovanské nakladatelství, Praha 1951.
- ULIČNÝ, O.: Instrumentál v struktuře české věty. Karolinum, Praha 2000.
- ZIMOVÁ, L.: Způsoby vyjadřování větných členů v textu: Konkurence pojmenování, pronominalizace a elize. UJEP, Ústí nad Labem 1994.

Prameny

Český národní korpus - SYN2005. Ústav českého národního korpusu FFUK, Praha 2005; dostupný z www: <<http://ucnk.ff.cuni.cz>>.

Soupis zkratek

AČV	aktuální členění větné
ADV inst	přísllovečné určení prostředku
ADV orig	přísllovečné určení původu
ADV quai	přísllovečné určení způsobu
ADV resp	přísllovečné určení zřetele
aj.	a jiné
apod.	a podobně
atd.	a tak dále
ČNK	Český národní korpus
MČ III	Mluvnice češtiny III
např.	například
tzn.	to znamená
tzv.	takzvaný
VF	verbum finitum
ZVS	základová větná struktura

Základní údaje: Renata Žiláková

Konkurence objektu v instrumentálu a adverbiale modi,
Praha, 104 stran

Diplomová práce se zabývá dvěma zásadními problémy. Snaží se vysvětlit podstatu konkurence objektu a adverbiale modi v instrumentálu a navrhuje řešení sporných případů vyplývající ze sledování vybraných sloves a jejich vztahů v ČNK.

Práce se nejdříve věnuje vymezení větných členů (objektu a adverbiale modi), jejich charakteristice a rozlišení na základě dostupné jazykovědné literatury. Dále došlo k uvedení větných členů do vztahů a k pojmenování těchto vztahů. Byla vymezena skupina problematických případů, o jejichž řešení se autor snaží ve druhé, stěžejní praktické části. Práce se nevěnuje pouze formálnímu popisu větných členů a jejich vztahů, ale zabývá se také sémantickou podstatou obého.

Z širšího pozorování vzešla množina sledovaných sloves vhodných pro zjednodušené hledání řešení konkurence objektu a adverbiale modi, které je možné na základě širokého rozpětí zkoumaného materiálu zobecnit. V praktické části se nalézá rozbor (formální, funkční i sémantický) sloves s implikovaným (slovotvorné příbuzným) instrumentem (objektem nebo adverbiale modi). Na základě tohoto rozboru autor došel k závěrům, které jsou v závěru uvedeny a zobecněny.

Klíčová slova: větný člen, objekt, adverbiale modi, rekce, adjunkce, instrumentál, instrument, konkurence.